

ISSN 2218-2470

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

**«SOCIOПРОСТІР:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
З СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»
№13 (2023)**

**«SOCIOPROSTIR:
THE INTERDISCIPLINARY ONLINE COLLECTION
OF SCIENTIFIC WORKS
ON SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK»
№13 (2023)**

Заснований 2010 року

Харків 2023

У збірнику представлені результати теоретичних та емпіричних досліджень соціальних проблем сучасного суспільства українських науковців, викладачів, аспірантів, а також практиків соціальної сфери.

*Затверджено до розповсюдження через мережу Інтернет рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Протокол № 20 від 27.11.2023 р.).*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Горбунова-Рубан Світлана Олександрівна – головний редактор, кандидат соціологічних наук, доцент, заступник харківського міського голови з питань охорони здоров'я та соціального захисту населення; Україна;

Мурадян Олена Сергіївна – заступник головного редактора, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент ЗВО, декан соціологічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Свєдокимова Ірина Анатоліївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Бутиліна Олена Вікторівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Вакулєнко Світлана Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Косуля Ірина Юріївна – кандидат соціологічних наук, доцент; Україна;

Плахова Олена Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Садрицька Світлана Валеріївна – кандидат соціологічних наук, доцент ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Сичова Вікторія Вікторівна – доктор наук з державного управління, професор, професор ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна;

Яковенко Тетяна Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент; Україна;

Болгова Лариса Віталіївна – директор департаменту праці та соціальної політики Харківської міської ради; Україна;

Левченко Ірина Володимирівна – начальник Управління праці та соціальних питань, заступник директора Департаменту праці та соціальної політики Харківської міської ради; Україна;

Мохнач Ольга Миколаївна – заступник начальника управління соціального захисту населення – начальник відділу розвитку ринку соціальних послуг Управління праці та соціальних питань Харківської міської ради; Україна;

Мироненко Ірина Пантелєївна – директор Московського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) міста Харкова; Україна;

Шингарєва Олена Віталіївна – віце-президент Харківської міської громадської організації інвалідів «Креавита», член виконавчого комітету Харківської міської ради, голова великої громадської ради щодо формування соціальної політики в м. Харкові, заступник голови комітету забезпечення доступності маломобільних груп населення до об'єктів соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури; Україна;

Вітковська Інна Миколаївна – технічний редактор, старший викладач ЗВО ХНУ імені В. Н. Каразіна; Україна.

Адреса редакційної колегії:

61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, соціологічний факультет, кафедра соціології управління та соціальної роботи, к. 348.

Тел.: (057) 707-54-03

email: socioprostir@karazin.ua

<http://periodicals.karazin.ua/socioprostir>

Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів

©Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2023.

The collection presents the results of theoretical and empirical studies of social problems in modern society of Ukrainian scientists, lecturers, post-graduate students and also practitioners of social sphere.

*Approved for distribution via the Internet by the decision of the Academic council
of V. N. Karazin Kharkiv National University
(Protocol № 20 dated 27.11.2023).*

EDITORIAL BOARD:

Gorbunova-Ruban Svitlana – Chief Editor, PhD (Sociology), Associate Professor, deputy mayor of Kharkiv for health and social protection of the population; Ukraine;

Olena Muradyan – Assistant Editor, PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution, Dean School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Yevdokymova Iryna, PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Butylina Olena – PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Vakulenko Svitlana – PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Kosulya Iryna – PhD (Sociology), Associate Professor; Ukraine;

Plakhova Olena – PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Sadrytska Svitlana – PhD (Sociology), Associate Professor Higher Education Institution V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Sychova Victorija – Doctor of Science (Public Administration), Full Professor, Full Professor Higher Education Institution V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine;

Jakovenko Tetyana – PhD (Sociology), Associate Professor; Ukraine;

Bolgova Larysa – Director of Department of Labor and Social Policy of Kharkiv City Council; Ukraine;

Levchenko Iryna – chief of Management of Labor and Social Questions, deputy of director of Department of Labour and Social Policy of Kharkov City Council; Ukraine;

Mohnach Olga – Deputy chief of Management of Social Defense, the chief of Department of Social Services Market Development of Management of Labor and Social Questions of Kharkiv City Council; Ukraine;

Myronenko Iryna – Director of the Moscovskij Territorial Center of Social Maintenance (social servicing) of Kharkiv; Ukraine;

Shyngareva Olena – Vice-president of Kharkiv municipal public organization of invalids of «CREAVITA», the member of Executive Committee of Kharkiv City Council, the Chairman of Large Public Council of Social Policy Forming in Kharkiv, the vice-chairman of committee of providing of availability of little mobile groups of population to the objects of social and engineer-transport infrastructure; Ukraine;

Vitkovska Inna – Technical secretary, master (Sociology), Senior Lecturer Higher Education Institution, V. N. Karazin Kharkiv National University; Ukraine.

Contacts:

6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, room 348, Department of Sociology of Management and Social Work, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University.

Phone: (+38-057) 707-54-03

email: socioprostir@karazin.ua

<http://periodicals.karazin.ua/socioprostir>

The editorial board publishes materials, not always sharing the views of their authors.

© V. N. Karazin Kharkiv National University, design, 2023.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	6
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	
Нехасенко О. В. Продовольча політика: реалізація продовольчих ініціатив від національного рівня до рівня територіальних громад Харківщини.....	8
Бойко Д. М., Усенко Д. С. Продовольча нерівність у Харкові під час війни: огляд причин, проявів та шляхів подолання.....	15
Мурадян О. С., Дейнеко О. О., Філіппова О. А. Харківська Living Lab: від відкритої інноваційної екосистеми до партисипативної системи продовольчої стійкості під час війни.....	23
Нікулін В. С., Кізілов О. І., Яшкіна Д. Д. Соціальний попит на здорове харчування учнів в Україні: приклад Харківської області.....	31
Запорожченко Р. О., Шиманський Д. О. «Зелені» практики жителів Харкова під час війни: результати Kharkiv Green Urban Tour 2023.....	39
Дейнеко О. О., Запорожченко Р. О., Яшкіна Д. Д. Культура «зелених» фестивалів в урбанізованому просторі: кейс «Kharkiv Green Urban Fest 2023».....	48
Литовченко А. Д. Вплив української продовольчої кризи на глобалізований світ.....	55
Яшкіна Д. Д., Сошенко А. С. Сталий розвиток у школі: навчання принципу «5R» (на прикладі літнього табору Zero Waste Kharkiv для дітей з числа ВПО).....	61

CONTENTS

INTRODUCTORY WORD	6
 CHAPTER 1. SOCIAL PROBLEMS OF SOCIETY UNDER THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE	
Nekhaienko O. Local food policy: implementation of food initiatives from the national level to the level of territorial communities of Kharkiv region	8
Boiko D., Usenko D. Food inequality in Kharkiv during the war: an overview of causes, manifestations and ways to overcome.....	15
Muradyan O., Deineko O., Filippova O. Kharkiv Living Lab: from an open innovation ecosystem to a participatory system of food sustainability during wartime.....	23
Nikulin V., Kizilov O., Yashkina D. Social demand for Healthy Food for pupils in Ukraine: Case of Kharkiv region.....	31
Zaporozhchenko R., Shymansky D. «Green» practices of Kharkiv residents during the war: results of Kharkiv Green Urban Tour 2023.....	39
Deineko O., Zaporozhchenko R., Yashkina D. Culture of «green» festivals in urbanized space: the case of «Kharkiv Green Urban Fest 2023».....	48
Lytovchenko A. The impact of the Ukrainian food crisis on the globalized world.....	55
Yashkina D., Soshenko A. Sustainable development at school: teaching the «5R» principle (on the example of the Zero Waste Kharkiv summer camp for children from the IDPS).....	61

ВСТУПНЕ СЛОВО

FUSILLI: ДОСЛІДЖЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Наприкінці січня 2021 року в онлайн-режимі відбулася офіційна стартова зустріч проєкту FUSILLI¹ – *Сприяння трансформації міської системи харчування через впровадження інноваційних лабораторій життя*, який отримав фінансування Європейської Комісії на 4 роки. Цей міжнародний проєкт направлений на підтримку міст для полегшення їх переходу до більш стійких продовольчих систем відповідно до пріоритетів FOOD2030 – пріоритетів ЄС стосовно продовольчої безпеки та безпеки харчування.

Основною метою FUSILLI є визначення та подолання бар'єрів для розробки та впровадження комплексної, системної продовольчої політики, що підтримує зазначений перехід до стійких продовольчих систем *у міських, приміських та прилеглих сільських районах*. Для досягнення цієї мети FUSILLI інтегрував до одного проєкту 34 організації з 12 країн: 12 міст об'єдналися у мережу дослідження, обміну знаннями та навчання для вирішення проблем трансформації продовольчої системи: м. Сан-Себастьян (Іспанія), м. Нілуфер-Бурса (Туреччина), м. Осло (Норвегія), м. Колдінг (Данія), м. Турин (Італія), м. Каштелу-Бранку (Португалія), м. Діфферданж (Люксембург), м. Рієка (Хорватія), м. Харків (Україна), м. Тампере (Фінляндія), м. Афіни (Греція) та м. Рим (Італія). Окремої важливості цей проєкт набув під час пандемії COVID-19, що висвітлила потребу в більш надійних і стійких продовольчих системах, а також у сильнішій підтримці людей, які працюють у цій сфері та найбільше страждають від економічних зривів і низьких зарплат.

Соціологічний факультет Каразінського університету у партнерстві з Харківською міською радою представляють м. Харків та Україну: ми єдиний з українських закладів вищої освіти, що долучився до реалізації цього унікального проєкту.

Основою FUSILLI стали 12 живих лабораторій – living labs: кожне місто створило живу лабораторію як відкриту інноваційну екосистему з метою впровадження різних інноваційних дій на всіх етапах харчового ланцюга, включаючи виробництво та переробку, розподіл і логістику, споживання, втрати їжі та відходи, а також управління всіма зазначеними підходами. Живі лабораторії – як форма роботи над проєктом та засіб втілення нових ідей – мають на меті налагодження зв'язків, комунікації та подальшої співпраці між академічними та бізнес-спільнотами, між державними та приватними суб'єктами тощо задля розробки та сприяння у можливому впровадженні інноваційних еко-рішень. Важливо, що рамки проєкту не жорсткі: ми включаємо всі дотичні до продовольчої

© Мурадян О. С., 2023

Офіційна назва англійською мовою – «Fostering the Urban food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation». Проєкт фінансується за програмою досліджень та інновацій Європейського Союзу «Горизонт 2020» H2020-CE-FNR-07-2020 відповідно до грантової угоди № 101000717. Офіційний сайт проєкту: www.fusilli-project.eu

політики процеси, залучаємо всіх можливих учасників (фермерів, дослідників, споживачів різних соціальних груп), різні сектори політики (сільське господарство, навколишнє середовище), різні рівні управління (місцевий, регіональний, національний, глобальний), різні функціональні можливості (доступ до їжі, практики здорового харчування, інновації та розширення можливостей громад тощо) до своїх дослідницьких зусиль.

Команда наших дослідників та дослідниць почала роботу у перші місяці 2021 року з великим натхненням: ми долучили кілька харківських шкіл та наших студентів до створення живих лабораторій та розпочали разом вивчати продовольчу політику, її особливості, системи харчування, створювали мережу стейкхолдерів, задіяних у різних процесах у сфері забезпечення продовольства, а також досліджували ініціативи мінімізації продовольчої нерівності, вивчали міські програми підтримки уразливих груп населення, проводили науково-популярні лекції... 2022 рік та війна змінила наші підходи до роботи та фокус досліджень. Із перших тижнів війни багато міст України стикнулися із серйозними перебоями у постачанні продовольства – харків'яни відчували це чи не найгостріше. Завдяки допомозі колег та небайдужих із різних куточків світу наша дослідницька команда відразу зосередилася на допомозі студентам, співробітникам та всім, хто цього потребував: ми організували закупку та доставку продуктів харчування, медикаментів, допомагали із логістикою під час евакуації, вирішували нагальні питання, що були далеко поза межами проблематики продовольчої безпеки. Це дозволило нам надалі продовжити роботу над проектом, не потрапивши до пастки виключно теоретизування: ми зосредили свою увагу на дослідженні формування мереж підтримки, аналізуємо місцеву продовольчу політику в умовах війни, ініціативи міського городництва, проблеми агросектору, роль ініціативних стейкхолдерів на шляху до створення стійкості продовольчої системи, розширили тематику вивчення специфіки виробництва та переробки, логістики, споживання, поводження з відходами та управління такими непростими процесами в умовах воєнних дій.

У цьому збірнику представлені проміжні результати нашої роботи, що не увійшли у публікації у вітчизняні чи закордонні фахові видання: ми хочемо залучити широкий загал читачів до ознайомлення із такою різною тематикою продовольчих систем у харківському регіоні – від тематики попиту на здорове харчування учнів до війни до діяльності живих лабораторій з дітьми з деокупованих територій під час війни, а також ініціативи проведення регулярних майстер-класів із вирощування мікрозелені та офлайн-заходів із місцевими виробниками у прифронтовому місті.

Мурадян Олена Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент

доцент закладу вищої освіти кафедри політичної соціології,

декан соціологічного факультету, керівник проекту від

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: o.s.muradyan@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0990-9635>

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-01>

УДК 351.82:338.439]:352(477.54)

Нехаєнко Оксана Василівна

старший викладач закладу вищої освіти

кафедри політичної соціології соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: o.v.nekhaenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5201-8200>

ПРОДОВОЛЬЧА ПОЛІТИКА: РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ІНІЦІАТИВ ВІД НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ ДО РІВНЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХАРКІВЩИНИ

Стаття присвячена аналізу продовольчої політики в Харківській області. Крім того, в статті розглядаються окремі аспекти національної політики, що спрямована на запобігання продовольчої кризи в умовах війни. Побіжно автор розглядає основні проблеми та виклики, з якими стикається сільське господарство та продовольча сфера в умовах війни. В статті висвітлюються основні заходи, що спрямовані на забезпечення рівного доступу до продуктів харчування у воєнний час та кроки що здійснюються задля цього на різних рівнях: національному, регіональному та в окремих громадах Харківської області. Більш детально в статті розглядається роль місцевих органів влади та громадських ініціатив у вдосконаленні продовольчої політики, як таких що дозволяють не лише забезпечити продовольчу безпеку а й залучити внутрішньо переміщених осіб до економічної діяльності. Авторка констатує залежність перспектив продовольчої політики в Харківській області від багатьох факторів, окрім перебігу власне військового конфлікту. У статті зроблено висновок про особливе значення наступних факторів: зміцнення обороноздатності та безпеки сільськогосподарських об'єктів, транспортних маршрутів; підвищення ефективності та прозорості механізмів державного регулювання цін на продукти харчування, контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів, запобігання спекуляціям та зловживанням; розширення масштабів та різноманітності державної підтримки національним виробникам харчових продуктів; розвиток міжнародного співробітництва та інтеграції в європейський та світовий ринок; підтримка та розвиток громадських організацій, волонтерського руху, соціального підприємництва, місцевих ініціатив та проєктів, які сприяють забезпеченню продовольства та підтримки нужденним; підвищення рівня освіти, культури, свідомості та відповідальності населення щодо продовольчої безпеки.

Ключові слова: *продовольча безпека, Fusilli, територіальна громада, сталий розвиток, соціальне підприємництво, національне законодавство.*

Як цитувати: Нехаєнко О. В. Продовольча політика: реалізація продовольчих ініціатив від національного рівня до рівня територіальних громад Харківщини // SOCIOPOSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 8–14. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-01>

In cites: Nekhaienko, O. (2023). Local food policy: implementation of food initiatives from the national level to the level of territorial communities of Kharkiv region. *SOCIOPOSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 8-14. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-01> [in Ukrainian].

Харківщина – одна з найбільших і найбагатших областей України, яка стала ареною жорстоких боїв між українськими силами та російськими окупантами. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року регіон зазнав величезних збитків, як людських, так і матеріальних. Зауважимо, що за даними Державної служби статистики, до початку повномасштабного військового втручання Харківська область була одним з лідерів за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. У 2021 році область виробила 5,6 млн тон зерна, 1,3 млн тон цукрових буряків, 1,1 млн тон соняшнику, 0,9 млн тон картоплі, 0,8 млн тон овочів, 0,4 млн тон молока, 0,2 млн тон м'яса [3]. Однак, внаслідок війни, сільське господарство Харківщини зазнало значних втрат. За оцінками експертів, у 2022 році виробництво сільськогосподарської продукції в області зменшилося на 30-40%. Основні причини цього – пошкодження та викрадення обладнання, машин, насіння, добрив, засобів захисту рослин, втрата робочої сили, неможливість обробляти поля через мінування та обстріли, зниження попиту та цін на ринку через кризу та інфляцію.

У таких умовах однією з найгостріших проблем є забезпечення продовольством населення та військових. Задля підтримки сільського господарства на Харківщині вживаються різні заходи. З боку держави – це виділення фінансової допомоги, компенсації, субсидій, кредитів, податкових пільг, страхування, надання насіння, добрив, пального, засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів, забезпечення безпеки та охорони сільськогосподарських об'єктів. Із боку громадських організацій та волонтерів – це збір та розподіл гуманітарної допомоги, зокрема продуктів харчування, одягу, медикаментів, засобів гігієни, надання консультацій, психологічної підтримки, організація навчання, стажування, зайнятості, розвитку місцевих ініціатив та проєктів. Із боку міжнародних партнерів та донорів – це надання грантів, кредитів, інвестицій, експертизи, обміну досвідом, сприяння інтеграції в європейський та світовий ринок, підвищення конкурентоспроможності та якості продукції.

Однак, незважаючи на всі ці заходи, продовольча ситуація на Харківщині залишається напруженою. За даними Державної служби статистики, з початку 2022 року індекс споживчих цін на продукти харчування в області зріс на 45,6%, а середня заробітна плата знизилася на 12,4% [2]. Це призвело до зростання бідності та голоду серед населення, особливо в зоні бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. За даними ООН, близько 1,5 млн осіб на Харківщині потребують гуманітарної допомоги, з них 800 тисяч осіб – продовольчої.

Продовольча політика є одним із найважливіших аспектів національної безпеки, особливо в умовах війни. Україна, яка є одним з провідних світових експортерів зернових і зернобобових культур, зіткнулася з серйозними викликами для своєї продовольчої безпеки після повномасштабного вторгнення Російської Федерації.

Воно значним чином змінило завдання, що постають перед урядом та місцевою владою. На даний момент робота значної кількості програм із державної підтримки розвитку багатьох галузей призупинена, а основним завданням регулювання економіки є максимальне її збереження і підтримка роботи діючих у військових умовах підприємств із метою забезпечення перемоги. На державному рівні Уряд України затвердив план заходів із забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, який передбачає, зокрема, такі напрямки [8]:

- ✓ моніторинг стану продовольчої безпеки та сільськогосподарської інфраструктури в цілому;
- ✓ надання державної підтримки національним виробникам харчових продуктів;
- ✓ забезпечення адресної продовольчої допомоги найбільш соціально вразливому населенню;
- ✓ контроль та відповідне регулювання продуктових цін;
- ✓ регулювання обсягів вітчизняної сільськогосподарської продукції під експорт;
- ✓ забезпечення потреб вітчизняних підприємств агропромислового комплексу в товарах критичного імпорту;
- ✓ закупівля продовольчих наборів для соціально незахищених верств населення;
- ✓ реалізація місцевих програм для самозабезпечення територіальних громад харчовими продуктами.

На регіональному рівні Харківська обласна державна адміністрація видала ряд наказів та розпоряджень, що спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки в області під час воєнного стану, та визначають перелік заходів, відповідальних виконавців, строків виконання та очікуваних результатів щодо забезпечення продовольчої безпеки в області під час воєнного стану. Харківська обласна державна адміністрація також розробила план заходів із забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [1], який включає, зокрема, такі заходи:

- ✓ забезпечення безперебійної посівної кампанії, в тому числі за допомогою розмінування сільськогосподарських угідь;
- ✓ збільшення площ під овочі, що входять до базового борщового набору (картопля, буряк, цибуля, морква);
- ✓ забезпечення наявності достатніх запасів пального для сільськогосподарської техніки та логістики;
- ✓ забезпечення безперебійної роботи молочної галузі;
- ✓ забезпечення безперебійного експорту агропродукції через альтернативні морські порти;
- ✓ забезпечення контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів;
- ✓ забезпечення інформаційної підтримки та консультування суб'єктів аграрного ринку.

Це законодавчі ініціативи, які мають на меті підтримати загальний рівень продовольчої безпеки в Україні.

Якщо аналізувати місцевий рівень та ініціативи, які йдуть «знизу», то можна побачити, що суспільство демонструє високий рівень соціальної згуртованості в умовах воєнного стану. Деякі територіальні громади Харківської області також виявили ініціативу та активність у забезпеченні продовольчої безпеки. Серед них можна виділити окремі приклади.

У місті Лозова було запущено проєкт «Сади Перемоги», який передбачає висадку фруктових дерев та кущів на території міських парків та скверів, а також надання допомоги місцевим фермерам у вирощуванні садової продукції. «Сади Перемоги» – це загальнонаціональна ініціатива, що спрямована на ефективне

використання доступних земельних ділянок і спрямування всіх ресурсів для вирощування харчових продуктів задля недопущення продовольчої кризи в Україні. Метою такої ініціативи є використання кожного клаптика землі, на якому можна виростити врожай і тим самим уникнути продовольчої кризи. Проект активно працює не лише із громадами, а й з окремими сім'ями чи домогосподарствами, надаючи підтримку та консультації щодо ефективного городництва, зберігання та переробки вирощеної продукції, вирощування овочів та зелені в домашніх умовах та власне організації «Садів Перемоги» на місцевому рівні, що й було реалізовано в Лозівському районі Харківщини.

В результаті така ініціатива збільшує мотивацію українців, їхню увагу до проблем продовольчої безпеки, посилює спроможність сімей займатися городництвом та садівництвом, а громад – реалізовувати власні ідеї, використовуючи пропонувані ресурси [6].

Також у місті Чугуїв було розроблено програму «Продовольча безпека Чугуївщини», яка спрямована на підтримку місцевих виробників харчових продуктів, створення резервного фонду продовольства, розвиток соціального підприємництва та волонтерського руху у сфері продовольчої безпеки;

У передмісті Краснограда було організовано кооператив серед місцевих жителів та переміщених осіб, який отримав назву «Зелений дім»: він об'єднує більше двох десятків селян, які займаються вирощуванням органічних овочів, фруктів, ягід, грибів, трав та квітів. Кооператив «Зелений дім» має власну земельну ділянку, теплиці, склади, холодильники, транспорт, а також реалізує свою продукцію на місцевому ринку. Об'єднання також співпрацює з іншими місцевою владою, школами, лікарнями та волонтерами. В рамках діяльності цього кооперативного господарства знайшли роботу ВПО, які з початком війни втратили джерело постійного заробітку. «Зелений дім» є прикладом успішної самоорганізації та самодостатності сільської громади, яка не тільки забезпечує себе продовольством, але й допомагає іншим, хто потребує допомоги.

Іще один приклад місцевої ініціативи, яка сприяє продовольчій безпеці в регіоні – у селищі Краснокутськ було започатковано проект «Сільська кухня», що полягає в організації громадського харчування для місцевих жителів, внутрішньо переміщених осіб, військових та волонтерів. Проект функціонує на базі місцевого будинку культури, де встановлено кухонне обладнання, холодильники, посуд, столові прилади. Продукти для приготування їжі надходять від місцевих фермерів, садівників, громадських організацій, гуманітарних місій. Їжу готують волонтери, які мають досвід роботи в громадському харчуванні або просто люблять готувати. Їжу роздають безкоштовно або за символічну плату, в залежності від фінансового стану відвідувачів. «Сільська кухня» є прикладом успішної соціальної ініціативи, що не тільки забезпечує харчуванням людей, які потребують допомоги, але й сприяє зміцненню громадської солідарності та довіри.

Висновки та перспективи. Продовольча політика в Харківській області під час війни є важливою складовою національної безпеки та стабільності. В умовах воєнного стану, коли область зазнає значних втрат від російської агресії, необхідно вживати ефективних та своєчасних заходів для забезпечення продовольства населення та військових. Для цього потрібно залучати всі рівні влади, суб'єктів аграрного ринку, громадські організації, волонтери, міжнародні партнери та донори. Також необхідно

мати належне нормативно-правове забезпечення, яке би враховувало особливості воєнного стану та захищало інтереси всіх зацікавлених сторін.

Продовольча політика під час війни має свої успіхи та проблеми. З одного боку, можна виділити ряд позитивних прикладів ініціатив та програм, які сприяють збереженню та розвитку сільського господарства. З іншого боку, можна вказати на ряд негативних факторів, які ускладнюють продовольчу ситуацію в області, таких як пошкодження та викрадення обладнання, машин, насіння, добрив, засобів захисту рослин, втрата робочої сили, неможливість обробляти поля через мінування та обстріли, зниження попиту та цін на ринку через кризу та інфляцію, зростання бідності та голоду серед населення, особливо в зоні бойових дій та на тимчасово окупованих територіях.

Перспективи продовольчої політики в Харківській області під час війни залежать від багатьох факторів, зокрема від розвитку воєнного конфлікту, стану економіки, політики, суспільства, екології, міжнародної ситуації тощо. Однак можна виділити деякі напрямки, що можуть сприяти покращенню продовольчої політики в області, такі як:

- ✓ зміцнення обороноздатності та безпеки сільськогосподарських об'єктів, транспортних маршрутів, складів, ринків, торгових точок тощо;
- ✓ підвищення ефективності та прозорості механізмів державного регулювання цін на продукти харчування, контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів, запобігання спекуляціям та зловживанням;
- ✓ розширення масштабів та різноманітності державної підтримки національним виробникам харчових продуктів, зокрема за використання фінансової допомоги, компенсацій, субсидій, кредитів, податкових пільг, страхування, надання насіння, добрив, пального, засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів тощо;
- ✓ розвиток міжнародного співробітництва та інтеграції в європейський та світовий ринок, зокрема за допомогою грантів, кредитів, інвестицій, експертизи, обміну досвідом, підвищення конкурентоспроможності та якості продукції;
- ✓ підтримка та розвиток громадських організацій, волонтерського руху, соціального підприємництва, місцевих ініціатив та проєктів, які сприяють забезпеченню продовольства та підтримки потребуючим;
- ✓ підвищення рівня освіти, культури, свідомості та відповідальності населення щодо продовольчої безпеки, зокрема за допомогою інформаційної підтримки, консультування, навчання, просвіти, пропаганди здорового харчування тощо.

Вже є вдалі приклади, які демонструють нам здатність жителів регіону об'єднуватися задля реалізації спільних інтересів і використовувати ресурси, що пропонуються не лише державою а й міжнародними партнерами. Часто використання таких ініціатив вирішує не лише проблему доступу до продуктів харчування, а і залучає до роботи і економічної діяльності тих, хто був вимушений виїхати з місця свого постійного проживання та втратив роботу. Тож, можна зауважити, що вирішення проблем продовольчої безпеки та розвиток сільського господарства вимагають комплексного підходу та спільних зусиль національних та місцевих органів влади, а також активної участі громадян. Місцева продовольча політика має бути спрямована на забезпечення доступності та якості продуктів харчування для всіх верств населення та на підтримку сталого розвитку сільських територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: що передбачено законом? URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/210373_zabezpechennya-prodovolcho-bezpeki-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-peredbacheno-zakonom (дата звернення: 24.09.2023).
2. Індекси споживчих цін по регіонах у 2022 році (до попереднього місяця). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/arh_iscR_m_u.htm (дата звернення: 23.09.2023).
3. Обсяг виробництва, урожайність та зібрана площа сільськогосподарських культур за їх видами на 01 грудня 2021 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/ovuzpsg/Arh_ovuzpsg_2021_u.html (дата звернення: 22.09.2023).
4. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. 8 червня 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Damages_report_issue1_ua-1.pdf (дата звернення: 22.09.2023).
5. Пасемко Г., Таран О. Державне регулювання аграрного сектору під час війни (на прикладі Харківської області) // Економіка та суспільство. 2023. № 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-36>
6. Типова місцева програма самозабезпечення громади харчовими продуктами. URL: <https://sadyperemohy.org/standard-local-program/> (дата звернення: 27.09.2023).
7. Трофімцева О. Війна показала важливість агросектору. Як узяти нові висоти? 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/839762.html> (дата звернення: 27.09.2023).
8. Уряд затвердив план із забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану (від 03.05.2022) // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-plan-iz-zabezpechennya-prodovolchoyi-bezpeki-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення: 24.09.2023).

Стаття надійшла до редакції 02.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Nekhaienko Oksana

Senior Lecturer Higher Education Institution
at the Department of Political Sociology, School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: o.v.nekhaenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-5201-8200>

LOCAL FOOD POLICY: IMPLEMENTATION OF FOOD INITIATIVES FROM THE NATIONAL LEVEL TO THE LEVEL OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF KHARKIV REGION

The article is devoted to the analysis of food policy in the Kharkiv region. In addition, the article examines certain aspects of the national policy aimed at preventing the food crisis in the conditions of war. The author briefly examines the main problems and challenges faced by agriculture and the food sector in wartime conditions. The article highlights the main measures aimed at ensuring equal access to food products in wartime and the steps taken for this purpose at different levels: national, regional and in individual communities of the Kharkiv region. In more detail, the article examines the role of local authorities and public initiatives in improving food policy, as they allow not only to ensure food security, but also to involve internally displaced persons in economic activities. The author states that the prospects of food policy in the

Kharkiv region are dependent on many factors, in addition to the actual course of the military conflict. The article concludes about the special importance of the following factors: strengthening the defense capability and security of agricultural facilities, transport routes; increasing the efficiency and transparency of the mechanisms of state regulation of food prices, control over the quality and safety of food products, prevention of speculation and abuse; expanding the scope and variety of state support to national food producers; development of international cooperation and integration into the European and world market; support and development of public organizations, volunteer movement, social entrepreneurship, local initiatives and projects that contribute to the provision of food and support to the needy; raising the level of education, culture, awareness and responsibility of the population regarding food security.

Keywords: *food security, Fusilli, territorial community, sustainable development, social entrepreneurship, national legislation.*

REFERENCES

1. Ensuring food security in the conditions of martial law: what is provided by law? Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/210373_zabezpechennya-prodovolcho-bezpeki-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-peredbacheno-zakonom [in Ukrainian].
2. Consumer price indices by region in 2022 (up to the previous month). Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/arh_iscR_m_u.htm [in Ukrainian].
3. Volume of production, productivity and harvested area of agricultural crops by their types as of December 1, 2021. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/ovuzpsg/Arh_ovuzpsg_2021_u.html [in Ukrainian].
4. Review of war losses in the agriculture of Ukraine. Indirect damage assessment. June 8, 2022. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Damages_report_issue1_ua-1.pdf [in Ukrainian].
5. Pasemko, G., Taran, O. (2023). State regulation of the agricultural sector during the war (on the example of Kharkiv region) *Economy and society*, (51). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-36> [in Ukrainian].
6. A typical local program of community self-sufficiency in food products. Retrieved from <https://sadyperemohy.org/standard-local-program/> [in Ukrainian].
7. Trofimtseva, O. (2022). The war has shown the importance of the agricultural sector. How to reach new highs. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/blog/839762.htm> [in Ukrainian].
8. The government approved the plan to ensure food security under martial law (as of 05/03/2022). *Government portal*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-plan-iz-zabezpechennya-prodovolchoyi-bezpeki-v-umovah-voyennogo-stanu> [in Ukrainian].

The article was received by the editors 02.10.2023.

The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-02>

УДК 316.344.25:338.439](477.54-25)«364»

Бойко Дмитро Миколайович

кандидат соціологічних наук,
завідувач кафедри політичної соціології
соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: d.m.boiko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3425-8555>

Усенко Діана Сергіївна

студентка 3 курсу соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: usenko2021.9512611@student.karazin.ua,
<https://orcid.org/0009-0001-6498-7356>

ПРОДОВОЛЬЧА НЕРІВНІСТЬ У ХАРКОВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОГЛЯД ПРИЧИН, ПРОЯВІВ ТА ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ

Стаття презентує одну зі сторін робочої тематики харківської команди проекту Fusilli, а саме пропонується загальний огляд поняття та явища продовольчої нерівності (вона ж харчова нерівність, nutrition inequality, food inequality) як однієї з форм прояву загальної соціальної нерівності, як процес, що окреслює нерівний і нерівномірний доступ для різних груп у різні проміжки часу до благ і ресурсів, що необхідні для повноцінного відтворення життєвих сил і забезпечення можливостей для особистісного розвитку. Продовольча нерівність проблематизується як поняття, необхідне для описання і пояснення стану міста Харкова в умовах повномасштабного вторгнення на трьох етапах: (1) наявність продовольчих товарів як таких у Харківському регіоні; (2) доступ до товарів, тобто сама можливість придбання товарів у тій чи іншій кількості та якості; (3) використання товару, що пов'язані з можливістю споживання необхідних товарів. Поняття та явище продовольчої нерівності співвідноситься із іншими формами соціальної нерівності, пропонується інструментальне визначення основних причин та проявів продовольчої нерівності. Дається загальна оцінка стану продовольчої нерівності в Україні та наводяться попередні результати авторського соціологічного дослідження. Також проводиться огляд міжнародних, національних та локальних ініціатив, орієнтованих на вирішення проблеми продовольчої нерівності, зокрема політика центральних та місцевих органів влади, грантові програми від іноземних компаній, діяльність місцевих та міжнародних громадських, волонтерських і благодійних організацій. Автори приходять висновку, що можливості вирішення проблеми

Як цитувати: Бойко Д. М., Усенко Д. С. Продовольча нерівність у Харкові під час війни: огляд причин, проявів та шляхів подолання // SOCIOPOSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 15–22. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-02>

In cites: Boiko, D., Usenko, D (2023). Food inequality in Kharkiv during the war: an overview of causes, manifestations and ways to overcome. *SOCIOPOSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 15-22. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-02> [in Ukrainian].

продовольчої безпеки виключно економічними засобами та інструментами є обмеженими, оскільки це комплексна проблема, яка потребує системного вирішення із залученням не тільки економічних, а й політичних, екологічних, культурних, інформаційних тощо важелів.

Ключові слова: *продовольча нерівність, харчова нерівність, продовольча безпека, Харків, ефекти війни, проект Fusilli.*

З огляду на винайдення нітратних добрив ще на початку ХХ ст., подальший бурхливий розвиток механізації, електрифікації та навіть роботизації сільського господарства, впровадження біотехнологій, генетичної селекції та інженерії сільськогосподарських культур тощо, може скластися враження, що людство назавжди вирішило питання продовольчої безпеки твердо і чітко. І дійсно, навіть незважаючи на постійне зростання числа населення планети, проблеми дефіциту продуктів харчування у розрізі глобального виробництва немає. Однак в умовах глобалізованого ринку продовольчих товарів актуалізується загроза їхнього нерівного розподілу, що і є основним фактором продовольчої нерівності. Інший чинник, що структурує продовольчу нерівність – порушення ланцюжків поставок на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Саме ці два чинники продовольчої нерівності актуалізувалися в Харківському регіоні в 2022-2023 роках під час повномасштабного вторгнення: безпосередні бойові дії та постійна загроза обстрілів, знищення сільськогосподарської техніки та обладнання і мінне забруднення угідь, окупація територій та вимушена міграція працездатного населення дуже серйозним чином вплинули на спроможності регіону до вирощування і обробки продуктів харчування, ускладнили можливості функціонування ланцюгів поставок як самої продовольчої продукції, так і необхідних ресурсів і обладнання для її виробництва (добрив, палива, с/г техніки і запчастин тощо). Тому та проблема, що постійно супроводжувала людство в його історичному розвитку, але, здається, була вирішена в сучасному суспільстві, немов натуральна віспа чи чорна смерть, від таких соціальних катаклізмів, як війна, знову набирає актуальності.

У дослідженні проблеми продовольчої нерівності у регіоні передусім вважаємо доречними позначити концептуальні рамки цього поняття: у найбільш узагальненому формулюванні, продовольча нерівність (вона ж харчова нерівність, *nutrition inequality, food inequality*) є однією з форм прояву загальної соціальної нерівності; це процес, що окреслює нерівний і нерівномірний доступ для різних груп у різні проміжки часу, а саме доступ до благ і ресурсів, що необхідні для повноцінного відтворення життєвих сил і забезпечення можливостей для особистісного розвитку. Продовольчу нерівність у дослідному ключі можна розглянути, спираючись на фактичну наявність продовольства у різних груп населення внаслідок економічних можливостей, що зумовлені поточною моделлю торгівлі. Подібна схема може бути застосована і на світовому рівні, і в рамках локального простору, який більшою мірою цікавить нас у роботі.

Говорячи про взаємозв'язок економічних моделей та продовольчої нерівності, ми змушені «розкопувати» ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків її з іншими формами соціальної нерівності, тобто певного дисбалансу у становищі різних

соціальних спільнот і груп, що втілюється у неоднакових життєвих шансах через нерівність доступу до ресурсів. Хоча «корінною» формою соціальної нерівності є економічна, інші форми (політична, гендерна, расова чи етнічна, релігійна, інформаційна тощо) аналогічним чином взаємовпливають одна на одну, в тому числі продукуючи продовольчу нерівність. Це стосується матеріального стану, неоднорідності ринку праці, соціального визнання, ступеня можливої політичної активності тощо, що стає причиною різного доступу до продовольчих товарів. Розглядаючи продовольчу нерівність конкретніше, слід зазначити, що нерівність втілюється на всіх етапах взаємодії соціальних суб'єктів із продуктами [1]. А саме:

- ✓ наявність продовольчих товарів як таких у конкретному регіоні;
- ✓ доступ до товарів, тобто сама можливість придбання товарів у тій чи іншій кількості та якості;
- ✓ використання товару, що пов'язані з можливістю споживання необхідних товарів.

Ця схема може бути розглянута не тільки з позиції споживання, але і з позиції виробництва, не упускаючи при цьому очевидного зв'язку:

- ✓ наявність, доступ та використання продовольства для виробників; тут йдеться мова, швидше, про наявність сировинних матеріалів, технологій виробництва, що зумовлює стійкість виробництва і сільського господарства;
- ✓ можливість доступу до ринку продовольчих товарів для дрібних підприємців, малих фермерських господарств;
- ✓ використання безпечних і ефективних технологій виробництва, що дозволяють максимізувати якість продукції, що виробляється.

Використовуючи таке розуміння продовольчої нерівності, пропонуємо подивитись на актуальний стан продовольчої забезпеченості в Харкові та Україні під час війни: забігаючи наперед, ситуацію на початку 2022 року однозначно можна визначити як кризову чи передкризову, за якою послідувала певна стабілізація. Конкретизуємо ситуацію через індекс продовольчої безпеки 2022 від Impact Economist [2]: так, незважаючи на те, що доступ до сільськогосподарських продуктів в Україні перевищує середньосвітовий показник (в Україні – 62,4; середньосвітовий – 57,6), доступ до фінансів та фінансових продуктів серед фермерів значно менший від загальносвітового середнього показника (в Україні – 50; середньосвітовий – 74,3); також зафіксований нижчий рівень доступу до диверсифікованих продуктів (в Україні – 50; середньосвітовий – 54,9). Ціни сільськогосподарських продуктів в Україні (73,3) більш ніж утричі перевищують середнє значення серед усіх країн (23,7). Україна також відстає у технічній забезпеченості (в Україні 33,3; середньосвітовий – 54,9), але перевищує загальносвітовий показник за рівнем доступу до технологій сільського господарства та виробництва (в Україні – 62; середньосвітовий – 54,3). Все це зумовлює доволі помітний рівень поширеності недоїдання серед населення України – 2,8%.

Окреслимо основні причини продовольчої кризи та нерівності внаслідок війни:

- ✓ значне падіння купівельної спроможності населення (девальвація гривні, підвищення цін, підвищення рівня безробіття);

- ✓ порушення транспортних шляхів для отримання продовольства у східних регіонах;
- ✓ обмеження функціонування ринку продовольчих товарів на території, де ведуться бойові дії [3].

Тут увагу привертає передусім регіональний дисбаланс на рівні забезпеченості продовольством. Це пов'язано з пошкодженням території насамперед східних регіонів, що раніше експлуатувалася в ході виробництва і обробки сільськогосподарських товарів, та порушенням шляхів постачання продовольства. Доповнюється це значним зростанням рівня безробіття, з одного боку, та дефіцитом робочої сили в сільськогосподарському секторі Харківщини, з іншого – такий дисбаланс зумовлений вимушеним переміщенням населення в інші регіони країни. В другій половині 2022 року спостерігалось повернення певної частини переміщених мешканців назад до Харківщини, що, звісно, не надало одномоментного вирішення окресленої проблеми, але сприяло створенню умов для нормалізації ситуації в подальшому.

Умови для відновлення стійкого розвитку регіону також цілеспрямовано створювались за рахунок впровадження ряду практик щодо усунення продовольчої нерівності. Зокрема, було проведено ряд обговорень продовольчої безпеки [4, 5] в форматі форумів, в межах яких розроблялися нові форми реорганізації сільського господарства, відбувалось запровадження конкретних проектів згладжування кризи. Так, наприклад, ініціатива від громадянської організації «Сади перемоги» – всеукраїнський проєкт відновлення середовища для усунення продовольчої кризи [6]. Автори запропонували такі кроки:

- 1) придбання техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, а також – посадкового матеріалу та дробив;
- 2) надання допомоги незахищеним верствам населення, потерпілим територіям, власним комунальним підприємствам та установам, які долучаються до здійснення заходів з посилення продовольчої безпеки.

В цьому контексті окреме місце посідають створення грантових можливостей у сфері продовольчої безпеки. Грантові програми, у тому числі від іноземних компаній, запропоновані на конкурсній основі, передбачають можливість відновлення продовольчої безпеки за рахунок іноземного капіталу, що реалізуються також як проєкти підтримки малого бізнесу [7]. Наприклад, грантова програма від Міжнародної гуманітарної організації Mercy Corps передбачає надання фінансової допомоги для малих фермерських підприємств [8]; ремонт та технічне забезпечення пропонує грантовий конкурс МОМ для потерпілих від війни мікро- та малих підприємств [9], а також грантові проєкти для підтримки експортних альянсів [10]. Одні з найбільш масштабних грантових проєктів від українських компаній – серія проєктів від eРобота, які зосередили увагу на допомозі малому бізнесу.

Харків та Харківська область неминуче включені до загальноукраїнської ситуації продовольчої нерівності. Що ж до вирішення проблем продовольчої безпеки, характерною рисою є орієнтація саме на відновлення, (поки що) без претензій на додаткове виробництво; це стосується як продуктів сільськогосподарської діяльності, так і природних ресурсів. Так, наприклад, відновлення інфраструктури водопостачання в областях, які потерпіли і продовжують отримувати пошкодження внаслідок

російської агресії, залишається одним із безперечних пріоритетів для громадської організації «ДЕСПРО» та партнерських швейцарських організацій Helvetas та Skat Consulting Ltd, в рамках виконання проекту «Підтримка відновлення України», станом на 31.11.23 у Харківській області відновлено три водонагадані головки, постачання з яких забезпечують також і Харків [11]. Також можна знайти багато прикладів загальної та цільової гуманітарної допомоги, в тому числі не тільки із роздачею населенню продовольчих пакетів, а й допомогою у відновленні сільського господарства: наприклад, ряд ініціатив благодійного фонду Cogus [12], орієнтованих на забезпечення мешканців деокупованих територій Харківщини сільськогосподарськими ресурсами для відновлення господарства у середньо- та довготривалій перспективі. Але все ж таки основний масив політик та рішень не мають стратегічного горизонту планувань і не є систематизованими, поки що це більше схоже на симптоматичне лікування проблеми.

В той же час, для комплексного вирішення питання продовольчої безпеки необхідний раціонально-дослідний підхід. Як раз в період написання даної статті команда Fusilli Kharkiv проводить соціологічне дослідження серед населення міста Харкова стосовно питань продовольчої безпеки та продовольчої нерівності. І хоча дослідження ще не є завершеним, можна дати певні попередні оцінки:

Таблиця 1.

Проміжні результати відповідей на питання

Мешканці Харкова, осінь 2023, N=298 респ.: «Чи змінилась якість Вашого повсякденного раціону після початку повномасштабного вторгнення?»	
Так, значно погіршилась	9%
Так, дещо погіршилась	42%
Так, покращилась	5%
Ні, не змінилась	44%

Однозначні висновки поки що робити не можемо, оскільки дослідження ще триває, але тенденція вже очевидна - на певне погіршення якості раціону харчування за час повномасштабного вторгнення вказують половина опитаних, що є надсуттєвою проблемою. І у даному випадку є недостатнім розуміння продовольчої нерівності та визначення способів її усунення виключно через реалізацію програм щодо продовольчої безпеки насамперед як програм економічних, тобто в межах економічного поля економічними засобами. Більш оригінальний підхід представляє Паоло Д'Одоріко зі співавторами [13], які виходять з положення зворотного взаємозв'язку форм нерівності, в основі якого лежить соціально та політично зумовлена продовольча безпека. Подібний підхід змушує нас включити у питання вирішення проблеми продовольчої нерівності також питання згладжування соціально-політичних конфліктів між групами в рамках конкретного суспільства. Представники департаменту екологічної політики та управління Каліфорнійського університету в

Берклі [Там само] вказують на те, що продовольча нерівність може бути скоригована насамперед соціальними технологіями та політичною організацією, оскільки торгівля хоч і здатна усунути нерівність у середньому і загальному, проте цей механізм стає недієздатним у локальних випадках розподілу капіталу, адже у кого грошей немає і не було, тому торгівля не допоможе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Food Inequity. URL: <https://food-inequality.weebly.com/definition.html> (дата звернення: 14.09.2023).
2. Global Food Security Index 2022 // The economist. 2022. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries/ukraine> (дата звернення: 14.09.2023).
3. Оцінка впливу війни на людей : веб-сайт ООН, червень 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 15.09.2023).
4. Онлайн-форум з продовольчої безпеки та розвитку сільськогосподарського виробництва у громадах. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17214> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Продовольча безпека та розвиток сільськогосподарського виробництва у громадах : SURGe Ukraine, 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SPxvD6R3S2A> (дата звернення: 11.09.2023).
6. Продовольча безпека України: переробка та зберігання урожаю // Форум-експозиція. Київ, 14.06.2023. URL: <https://greena.com.ua/?sv> (дата звернення: 14.09.2023).
7. Як громадам розвивати виробництво на базі комунальних підприємств та соціальних закладів : SURGe Ukraine, 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17363> (дата звернення: 14.09.2023).
8. Грантові можливості у сфері продовольчої безпеки. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16938> (дата звернення: 13.09.2023).
9. Мешканці та ВПО у Полтавській, Сумській та Чернігівській областях можуть отримати гранти на розвиток своїх господарств : веб-сайт Громадський простір, 27.04.2023. URL: <https://cutt.ly/1woMV3II> (дата звернення: 14.09.2023).
10. Грантова програма МОМ для постраждалих від війни мікро- та малих підприємств в Україні : веб-сайт ІОМ, 10.02.2023. URL: <https://cutt.ly/JwoMNOrh> (дата звернення: 14.09.2023).
11. Гранти для підтримки експортних альянсів. URL: <https://cutt.ly/wwoMM0nL> (дата звернення: 12.09.2023).
12. ГО «ДЕСПРО». Вже три водонапірні башти встановили на Харківщині з початку року за підтримки Швейцарії : веб-сайт Децентралізація, 31.10.2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17376> (дата звернення: 14.09.2023).
13. Corus aid reaches Ukrainians : веб-сайт Corus International, 2022. URL: <https://corusinternational.org/blog/2022/corus-aid-reaches-ukrainians> (дата звернення: 14.10.2023).
14. D'Odorico, P. *et al.* Food inequality, injustice, and rights // BioScience. 2019. Volume 69, Issue 3. Pp. 180–190. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz002>.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Boiko Dmytro

PhD (Sociology),
Head of the Department of Political Sociology of the School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: d.m.boiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-3425-8555>

Usenko Diana

3rd year student of the School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: usenko2021.9512611@student.karazin.ua,
<https://orcid.org/0009-0001-6498-7356>

FOOD INEQUALITY IN KHARKIV DURING THE WAR: AN OVERVIEW OF CAUSES, MANIFESTATIONS AND WAYS TO OVERCOME

The article presents one of the aspects of the working theme of the Kharkiv team of the Fusilli project, namely, a general overview of the concept and phenomenon of food inequality as one of the forms of manifestation of general social inequality, as a process that outlines unequal and uneven access for different groups in different periods of time to benefits and resources necessary for the full reproduction of vital forces and provision of opportunities for personal development. Food inequality is problematized as a concept necessary to describe and explain the state of the city of Kharkiv under the conditions of a full-scale invasion at three stages: (1) the availability of food products as such in the Kharkiv region; (2) access to goods, that is, the very possibility of purchasing goods in one or another quantity and quality; (3) use of the goods, which are related to the possibility of consumption of the necessary goods. The concept and phenomenon of food inequality is correlated with other forms of social inequality, and an instrumental definition of the main causes and manifestations of food inequality is proposed. A general assessment of the state of food inequality in Ukraine is given and preliminary results of the author's sociological research are given. The article also reviews international, national and local initiatives aimed at solving the problem of food inequality, in particular the policies of central and local authorities, grant programs from foreign companies, the activities of local and international public, volunteer and charitable organizations. The authors come to the conclusion that the possibilities of solving the problem of food security exclusively by economic means and tools are limited, since it is a complex problem that requires a systematic solution involving not only economic, but also political, ecological, cultural, informational, etc. levers.

Keywords: *food inequality, nutrition inequality, food security, Kharkiv, effects of war, Fusilli project.*

REFERENCES

1. Food Inequity. Retrieved from: <https://food-inequality.weebly.com/definition.html>.
2. Global Food Security Index 2022 // *The economist*. 2022. Retrieved from: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries/ukraine>.
3. Human Impact Assessment of War (2023): *UN website*. Retrieved from: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> [in Ukrainian].
4. Online forum on food security and development of agricultural production in communities. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17214> [in Ukrainian].
5. Food security and development of agricultural production in communities (2023): *SURGe Ukraine*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=SPxvD6R3S2A> [in Ukrainian].
6. Food security of Ukraine: processing and storage of harvest (2023) // *Forum-exposition*. Kyiv. Retrieved from: <https://greena.com.ua/?sv> [in Ukrainian].

7. How communities can develop production on the basis of communal enterprises and social institutions (2023): *SURGe Ukraine*. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17363> [in Ukrainian].
8. Grant opportunities in the field of food security. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/16938> [in Ukrainian].
9. Residents and IDPs in Poltava, Sumy, and Chernihiv regions can receive grants for the development of their farms (2023): *website Public space*. Retrieved from: <https://cutt.ly/1woMV3II> [in Ukrainian].
10. IOM grant program for war-affected micro and small enterprises in Ukraine (2023): *IOM website*. Retrieved from: <https://cutt.ly/JwoMNOrh> [in Ukrainian].
11. Grants to support export alliances. Retrieved from: <https://cutt.ly/wwoMM0nL> [in Ukrainian].
12. PO «DESPRO» (2023). Three water towers have already been installed in Kharkiv region since the beginning of the year with the support of Switzerland. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17376> [in Ukrainian].
13. Corus International (2022). Corus aid reaches Ukrainians. Retrieved from: <https://corusinternational.org/blog/2022/corus-aid-reaches-ukrainians>.
14. D’Odorico, P. *et al.* (2019). Food inequality, injustice, and rights. *BioScience*, 69(3), pp. 180–190. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz002>.

The article was received by the editors 03.10.2023.
The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-03>

УДК 351.778.2:061.23(477.54)«364»

Мурадян Олена Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти кафедри політичної соціології,
декан соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: o.s.muradyan@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0990-9635>

Дейнеко Олександра Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: deineko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

Філіппова Ольга Аркадіївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: ofilippova@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8242-551X>

ХАРКІВСЬКА LIVING LAB: ВІД ВІДКРИТОЇ ІННОВАЦІЙНІ ЕКОСИСТЕМИ ДО ПАРТИСИПАТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ СТІЙКОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

З моменту започаткування Харківської Living Lab основною її ідеєю було спільне створення та обмін знаннями та інноваційними цінностями щодо дитячого харчування, розвиток продовольчих навичок і компетентностей, популяризація здорового харчування. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року Харківську дитячу Living Lab було трансформовано відповідно до умов війни, й головним питанням стало забезпечення продовольчої стійкості (food sustainability) під час війни. Харківська Living Lab стала працювати на нових принципах транснаціональності, міждисциплінарності, реактивності та волонтерства. Зокрема, акцент був зроблений на мінімізацію продовольчих ризиків, які з'являються під час війни, а також формування стійких патернів відповідального і безпечного харчування.

Як цитувати: Мурадян О. С., Дейнеко О. О., Філіппова О. А. Харківська Living Lab: від відкритої інноваційної екосистеми до партисипативної системи продовольчої стійкості під час війни // SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 23–30. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-03>

In cites: Muradyan, O., Deineko, O., Filippova, O. (2023). Kharkiv Living Lab: from an open innovation ecosystem to a participatory system of food sustainability during wartime. *SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 23-30. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-03> [in Ukrainian].

Діяльність Харківської Living Lab – це унікальний, чи не перший, досвід впровадження Living Lab під час війни, що продемонстрував, яким чином «локальність» та «глобальність» співпрацюють в контексті задач продовольчої підтримки, та як створюється нова якість соціальних зв'язків між різними місцевими акторами, що посилює соціальну згуртованість у складні часи випробувань. У такому контексті Харківська Living Lab є прикладом побудови маленької інтеграційної системи, в основі якої знаходяться принципи соціальної взаємодії та згуртованості. Адже головним завданням Харківської Living Lab є спільне та взаємне створення, розповсюдження та обмін знаннями, інноваційними цінностями, усталеними соціальними практиками щодо дитячого харчування. Залучення школярів харківських закладів середньої освіти, їхніх батьків, педагогічних працівників і адміністрації дозволили створити інноваційний і постійний майданчик обміну знаннями з їх подальшою інтеграцією до спільного «банку знань», який формується і підтримується консорціумом партнерів міжнародного науково-дослідного проекту FUSILLI, який зосереджений на побудові продовольчої стійкості.

Ключові слова: *Living Lab, продовольча стійкість, транснаціональність, реактивність, волонтерство, Fusilli Kharkiv.*

З 2000-х років в європейських країнах широкого розповсюдження набувають так звані «живі лабораторії» – living lab. Під цим розуміють інноваційні платформи, створені для вирішення різноманітних соціальних проблем з використанням практики залучення та ітеративних процесів зворотнього зв'язку. Спочатку живі лабораторії більшою мірою зосереджувалися на тестуванні нових технологій в побутовій сфері, але поступово сфери їхнього впровадження та використання розширювались. Одночасно у самій концепції живих лабораторій як партисипаторної практики затверджувались головні принципи та передумови їхньої діяльності. Розвивається ідея, що живі лабораторії виникають і діють у *реальному контексті* та включають:

- ✓ спільноту знань;
- ✓ планування політики та дій;
- ✓ реалізацію та валідизацію політик і дій;
- ✓ стратегію збільшення масштабу та тиражування.

Живі лабораторії – це орієнтовані на користувача відкриті інноваційні екосистеми, засновані на систематичному підході до спільної творчості користувачів, що поєднує процеси досліджень та інновацій в реальних спільнотах і умовах. Вони діють як посередники між громадянами, дослідницькими організаціями, компаніями, містами і регіонами для спільного створення цінності, швидкого прототипування або перевірки для розширення інновацій і бізнесу. Одна із базових ідей створення та управління живими лабораторіями полягає у *активному залученні користувачів та експериментів в реальне життя, що йде в купі з інноваційними рішеннями та використанням багатостороннього (часто міждисциплінарного) підходу.*

Одним із розповсюджених типів живих лабораторій є продовольчі живі лабораторії, впровадження яких базується на ідеях європейської програми «Food 2030» та які сьогодні в умовах нових ризиків стали платформою для відкритих і відповідальних інновацій. Ці інноваційні зміни засновані на широкій участі різних верств населення та різних стейкхолдерів. Мета їх створення – визначення і реалізації експериментального управління з метою прийняття інноваційних рішень і

перетворення урбанізованих просторів в провідників трансформації продовольчої системи.

Харківську дитячу живу лабораторію як частину проекту FUSILLI було ініційовано як платформу для *співпраці та спільного виробництва знань і рішень через спільний локальний досвід*. Вона була організована як співпраця між кількома зацікавленими сторонами та соціальними акторами, що представлені різними групами громадян або спільнотами. Реалізація діяльності даної лабораторії складається з фаз спільного створення, дослідження, експериментування та оцінки.

Першим майданчиком для реалізації живої лабораторії стала Харківська школа «Очаг» та безпосередньо учні 7 класу у віці 12-13 років. На базі даної школи лабораторія об'єднала молоді та старші покоління – учнів, їхніх батьків, вчителів і викладачів університету, а також представників малого бізнесу, неурядових організацій та міської ради. Ця пілотна платформа була розрахована на один рік, по завершенні якого за результатами її роботи ми планували розробити модель живої лабораторії, яку можна було б запровадити для шкіл всього міста Харкова. Основною ідеєю Харківської дитячої живої лабораторії є *спільне створення та обмін знаннями та інноваційними цінностями щодо дитячого харчування*. В межах діяльності даної живої лабораторії на теоретичному та практичному рівнях аналізуються різноманітні аспекти дитячого харчування, а саме: виробництво та зберігання харчових продуктів; здорове харчування дітей у школі та сім'ї; харчова безпека та біозахист; приватне та громадське святкове харчування; мережа міського харчування для дітей та сім'ї; політичні та нормативні рамки виробництва та розподілу харчових продуктів; колективна організація спільного життєвого простору.

Інноваційність Харківської дитячої живої лабораторії полягає, перш за все, у тому, що через картографування ключових питань щодо дитячого харчування та розробки нових продуктів для пошуку нових рішень існуючих проблем ми спираємось на партисипативні методи, що передбачають широке залучення різних акторів та врахування локального контексту та досвіду як ключових елементів нашої спільної діяльності.

Перший етап діяльності (весна – початок осені 2021) був пов'язаний з розробкою концепції Харківської дитячої живої лабораторії, налагодженню та формалізації взаємодії зі структурами-учасниками; визначення поточних інтегрованих практик міської харчової політики, підписання угод між університетом та першою школою-учасницею, отримання інформованої згоди батьків, складання календаря заходів, узагальнення існуючої практики надання харчової допомоги Міською радою.

На другому етапі (жовтень-грудень 2021) ми безпосередньо розвернули роботу щодо залучення школярів та батьків до дискурсу та практик збалансованого та здорового харчування. Це був час різноманітних презентацій концепції живої лабораторії та спілкування зі школярами, батьками та вчителями, представниками неурядових організацій та малого бізнесу, що дозволило створити *багатоманітні структури участі* різних зацікавлених сторін/акторів. З цього моменту живі лабораторії поступово набувала стану інтерактивного освітнього простору для загальної творчості представників місцевої громади. Ми також створили різні активності для дітей й з дітьми, орієнтуючись на інтереси та зацікавленості відповідно

до їхнього віку, серед яких: майстер-класи, круглі столи, виставка-ярмарок здорового харчування в школі, лекції викладачів університету та батьків, які є експертами в певних галузях, що пов'язані зі здоров'ям та харчуванням.

Особливий інтерес у школярів викликало картографування ключових проблем харчування дітей шкільного віку, моніторинг думок учнів про шкільні їдальні, включаючи оцінку меню, обслуговування, атмосфери тощо.

Паралельно ми ініціювали створення академічних мереж з дослідження харчової політики, презентувавши наш проєкт та концепцію живої лабораторії на Конгресі Соціологічної Асоціації України.

Комплексна діяльність (третій етап) Харківської живої лабораторії – початок 2022 року – включала організацію обміну інформацією та дискусійного простору, заохочення учнів висувати ідеї та пропозиції щодо харчових проєктів, організацію банку ідей для харчових проєктів. Це також сприяло розвитку навичок школярів у підготовці презентацій та роботі з аудиторією; аналізі інформації та обговоренні; реалізації партисипативного підходу – поширення знань школярами у шкільному середовищі та місцевій громаді та картографування ключових викликів/проблем щодо дитячого харчування на різних рівнях – у конкретній школі та в місті. Взаємозв'язок діяльності щодо спільного створення та обміну знаннями за цей період реалізації живої лабораторії представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Діяльність щодо спільного створення та обміну знаннями

Учні	Батьки	Вчителі	Соціологічний факультет Харківського національного університету ім.В.Н. Каразіна
<p>А: Залучення учнів до підготовки презентацій на різноманітні теми, що стосуються харчових питань. Передача цих знань серед учнів свого класу та інших класів школи у форматі «об'єднання однокласників», а також у складі різних шкільних предметів (біологія, хімія, основи здоров'я).</p>	<p>Е: Залучення батьків до підготовки презентацій на різноманітні теми, що пов'язані з харчуванням, на основі професійного досвіду батьків із різних галузей – медицини, права, архітектури, спорту, сільського господарства, туризму тощо.</p>	<p>Ф: Залучення до наставництва А, В, D. Координація А, В, С, D.</p>	<p>Г: Залучення до наставництва та координація А, В, С, Е. Н: Проведення фокус-груп. І: Проведення соціологічного опитування щодо забезпечення продуктами харчування в школах міста.</p>

Продовження таблиці 1

<p>V: Формування сприйняття громадської їжі як соціально значущих колективних практик, сприйняття індивідуальної моделі харчування – як соціально відповідальної дії.</p> <p>C: Картографування ключових викликів / питань щодо дитячого харчування на різних рівнях – у власній школі, у місті, у країні.</p> <p>D: Формування культури здорового харчування учасників живої лабораторії.</p>			<p>K: Організація семінарів з метою популяризації колективної альтернативи харчування замість масової моделі.</p>
--	--	--	---

Таким чином Харківська дитяча жива лабораторія залучила різноманітні групи та локальні спільноти, ставлячи на меті активний вплив на сталий розвиток шляхом відображення ключових проблем та наголошення на необхідності підтримки місцевих рішень, посилення соціальної згуртованості на рівні локальних міських спільнот, створення та популяризація колективних раціональних моделей громадського харчування як особливої іміджевої риси міського простору Харкова. Напередодні війни команда працювала над розширенням живої лабораторії: розпочала роботу з дітьми школи № 132 та підготувала договори про співробітництво з іншими школами в м. Харків.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року необхідно було трансформувати Харківську дитячу живу лабораторію відповідно до умов війни. Головні питання, на які наша команда мала відреагувати, полягали в тому, як зберегти *продовольчу стійкість* (food sustainability) *під час війни*; як жива лабораторія може продовжувати роботу?

Діяльність живої лабораторії була переглянута, перш за все, з міркувань безпеки, та в початковий період повномасштабної війни її діяльність проходила в цифровому форматі. Багато учасників переїхали в різні регіони України, а також виїхали за кордон. Нові виклики воєнного часу спонукали команду проекту задуматися про переорієнтацію цілей живої лабораторії на сприяння місцевим потребам виживання: як допомогти у розбудові продовольчої стійкості в місті Харкові, частково окупованому з перших днів війни; які соціальні дії різних соціальних акторів потрібні для надання допомоги у забезпеченні харчової стійкості? Намагаючись відповісти на ці та інші нагальні питання, команда проекту почала моніторинг загальної ситуації з продовольчим забезпеченням у Харкові (гуманітарна допомога, доступ до продуктів

харчування, питної води, гарячого харчування, закладів харчування, збору відходів).

Результати такого моніторингу перетворилися на картографування проблемних зон та виявлення вразливих соціальних груп нашого міста. Окремим напрямом діяльності команди став аналіз місцевої співпраці між різними соціальними акторами – місцевою владою, місцевим бізнесом та неурядовими організаціями.

За таких умов Харківська жива лабораторія трансформувалася та стала працювати на нових принципах транснаціональності, реактивності, волонтерства. Ключовим питанням, що під час війни з'явилося на порядку денному та стало основним політичним інтересом у місті Харкові та Харківській області, є питання про те, *які соціальні дії різних соціальних акторів необхідні для забезпечення продовольчої стійкості в Харкові?* Ми визначаємо *продовольчу стійкість як постійну здатність місцевої продовольчої системи відтворювати всі компоненти харчового ланцюга – виробництво, розподіл, споживання та відходи, щоб мати можливість задовольнити основні харчові потреби на місцевому рівні.*

У зв'язку із новими завданнями командна проєкту оновила дорожню карту Харківської живої лабораторії. В цей період збільшилась кількість місцевих волонтерів, які вирушали в небезпечні райони, щоб доставити гуманітарну допомогу та інші речі першої необхідності нужденним. Інтенсифікація співпраці з представниками неурядових організацій та місцевого бізнесу сприяла підтримці продовольчої стійкості з боку низових ініціатив. Враховуючи нові виклики та завдання, які постали перед Харківською міською радою, Харківською обласною військовою адміністрацією, а також обмеження часу та ресурсів, команда Fusilli переглянула заплановану концепцію створення Харківської продовольчої ради, щоб прийняти до розгляду мережевий підхід до його формування. Цей підхід надає пріоритет гнучкості в участі та онлайн-спілкуванні, що стало особливо актуальним з міркувань безпеки у зруйнованому війною місті. Багато приватних підприємств і неурядових організацій стали активними учасниками міського ланцюга постачання продовольства з перших днів вторгнення, забезпечуючи продовольством місцевих жителів, керуючи доставкою та намагаючись відновити порушені ланцюги харчування.

Це також сприяло створенню мережі Kharkiv Food City, що на даний час співпрацює з 13 основними зацікавленими сторонами, які представляють сектор освіти, соціального забезпечення, волонтерський корпус, приватних підприємців і виробників, а також організації, що працюють з вразливими групами.

Діяльність Харківської живої лабораторії – це унікальний досвід, майже перший досвід реалізації живої лабораторії під час війни, що продемонстрував, яким чином:

- ✓ «локальність» та «глобальність» співпрацюють в контексті задач продовольчої підтримки (що прибуває з-за кордону);
- ✓ різні місцеві суб'єкти об'єднали свої зусилля для надання продовольчої допомоги вразливим верствам населення (пенсіонерам, людям, які втратили житло, переселенцям з окупованих територій, дітям, які залишилися без батьків та іншим);
- ✓ створюється нова якість соціальних зав'язків між різними місцевими акторами;

- ✓ волонтерство стало професійною практикою та засобом громадянського опору для сприяння стабільності місцевого харчування;
- ✓ продовольчі місцеві питання стали соціальною практикою, яка об'єднувала місцевих акторів навколо спільних проблем, що посилює соціальну згуртованість у складні часи випробувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мурадян О., Філіппова О., Дейнеко О. Living Lab як партисіпаторні практики інновацій // Програма IV Конгресу Соціологічної Асоціації України «Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві», м. Харків, 28-29 жовтня 2021 р. Харків, 2021. URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/programa-iv-kongresu-sau.pdf> (дата звернення: 30.09.2023).

Стаття надійшла до редакції 03.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Muradyan Olena

PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor Higher Education Institution,
Dean School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: o.s.muradyan@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-0990-9635>

Deineko Oleksandra

PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor Higher Education Institution
of Applied Sociology and Social Communications Department,
School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: deineko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

Filippova Olga

PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor Higher Education Institution
of Sociology Department, School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: ofilippova@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-8242-551X>

KHARKIV LIVING LAB: FROM AN OPEN INNOVATION ECOSYSTEM TO A PARTICIPATORY SYSTEM OF FOOD SUSTAINABILITY DURING WARTIME

Since its establishment, the main idea of the Kharkiv Living Lab has centered around the co-creation and dissemination of knowledge and innovative values related to children food. In the aftermath of Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, the Kharkiv Children's Living Lab has been transformed to adapt to the exigencies of wartime, and the primary focus shifted towards ensuring food sustainability during the war. The Kharkiv Living Lab reformulated its key principles, prioritizing transnationality, reactivity, and volunteerism. The activities undertaken by the Kharkiv Living Lab during the war time constitute a distinctive and unprecedented experience of implementing a Living Lab during war time, illustrating how «locality» and «globality» are cooperating to tackle food-related challenges during the war, and how a new quality of social ties emerges among diverse local actors, thereby contributing to the strengthening of social cohesion in the face of profound adversity.

The activities of the Kharkiv Living Lab are a unique, if not the first, experience of the implementation of the Living Lab during the war, which demonstrated how «locality» and «globality» cooperate in the context of food support tasks, and how a new quality of social ties is created between different by local actors, which strengthens social cohesion in difficult times of trial. In this context, the Kharkiv Living Lab is an example of building a small integration system based on the principles of social interaction and cohesion. After all, the main task of the Kharkiv Living Lab is the joint and mutual creation, distribution and exchange of knowledge, innovative values, established social practices regarding children's nutrition. The involvement of students of Kharkiv secondary education institutions, their parents, teaching staff and the administration made it possible to create an innovative and permanent platform for the exchange of knowledge with their further integration into a common «knowledge bank», which is formed and supported by a consortium of partners of the international research project FUSILLI, which is focused on building food stability.

Key words: *Living Lab, food sustainability, transnationality, reactivity, volunteerism, Fusilli Kharkiv.*

REFERENCES

1. Muradyan, O., Filippova, O., Deineko, O. (2021). Living Lab as participatory innovation practices // *Program of the 4th Congress of the Sociological Association of Ukraine «Transformation of social institutions in the information society»*, Kharkiv, October 28-29, 2021. Kharkiv, 2021. Retrieved from <https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/programa-iv-kongresu-sau.pdf> [in Ukrainian].

The article was received by the editors 03.10.2023.

The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-04>

УДК 316.654:613.2:[373.091.217:642.5](477.54)

Нікулін В'ячеслав Сергійович

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент закладу вищої освіти кафедри політичної соціології

соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

е-mail: v.s.nikulin@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0641-2746>

Кізілов Олександр Іванович

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент закладу вищої освіти кафедри методів соціологічних досліджень

соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

е-mail: a.kizilov@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8692-8691>

Яшкіна Дар'я Дмитрівна

старший лаборант кафедри політичної соціології

соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

е-mail: yashkinadarya96@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

СОЦІАЛЬНИЙ ПОПИТ НА ЗДОРОВЕ ХАРЧУВАННЯ УЧНІВ В УКРАЇНІ: ПРИКЛАД ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ²

У статті розглядається питання здорового харчування в Україні, а саме суспільний запит на здорове харчування і, як наслідок, запит на реформування системи харчування. У центрі уваги дослідження – учні, що було зроблено з кількох причин: харчові звички формуються у шкільному віці та стають основою ставлення до харчування у дорослому віці; учні – соціальна група, на яку особливо впливають медіа-маркетингові технології та рекламна індустрія. Маркетинг у ЗМІ переважно пропагує фастфуд та інші види шкідливої їжі, що суперечить формуванню здорового способу життя. Департаментом науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації спільно з Харківським

Як цитувати: Нікулін В. С., Кізілов О. І., Яшкіна Д. Д. Соціальний попит на здорове харчування учнів в Україні: приклад Харківської області // SOCIOPOSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 31–38. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-04>

In cites: Nikulin, V., Kizilov, O., Yashkina, D. (2023). Social demand for Healthy Food for pupils in Ukraine: Case of Kharkiv region. *SOCIOPOSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 31-38. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-04> [in Ukrainian].

© Нікулін В. С., Кізілов О. І., Яшкіна Д. Д., 2023

² Стаття є прямим перекладом статті (деякі частини статті були скорочені при перекладі, але це не вплинуло на зміст): Nikulin, V., Kizilov, O. and Yashkina, D. (2021) Social demand for Healthy Food for pupils in Ukraine: Case of Kharkiv region. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*, 617, 21-26. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.004>.

національним університетом імені В. Н. Каразіна проведено анкетування учнів 8-11 класів закладів загальної середньої освіти Харківської області щодо їх харчування в школі та вдома.

Онлайн-опитування учнів тривало з 10 березня по 12 квітня 2021 року. Опитування батьків та вчителів учнів проводилося з 26 квітня по 1 липня 2021 року. В статті аналізуються результати дослідження харчування в школах Харківської області за кількома напрямками: достатність, доступність шкільного харчування, звички та ставлення. Одним з основних висновків, яких дійшли автори, є висновок про наявність попиту на здорове харчування в школах та покращення шкільного раціону харчування. Такий висновок поставив наступне дослідницьке питання: як можна задовольнити цей попит. Проте це питання є системним, а отже його план його вирішення повинен включати інтереси всіх зацікавлених сторін. Базуючись на спільних напрямках концепції сталого розвитку та теорії соціальної згуртованості, автори пропонують впровадження інноваційних живих лабораторій. Інноваційні лабораторії спрямовані на залучення споживачів до оцінки продуктів та послуг на ряду із іншими стейкхолдерами. Стаття опублікована в рамках проекту «Стимулювання трансформації міської продовольчої системи шляхом впровадження інноваційних живих лабораторій» (FUSILLI) за грантовою угодою № 101000717 (HORIZON2020).

Ключові слова: *здорове харчування, харчування учнів, соціальний попит, сталий розвиток, соціальна згуртованість, Food2030, живі лабораторії.*

Дана стаття присвячена визначенню наявності чи відсутності соціального попиту на здорове харчування. Оскільки формування харчових звичок починається з народження [2] і продовжується в процесі соціалізації, звернемо увагу на такий важливий чинник формування уявлень про здорове харчування, як школа та шкільне харчування. У шкільному віці у дітей формуються самостійні харчові звички; вони особливо сприйнятливі до впливу реклами фастфуду та інших видів «нездорової» їжі. Водночас харчові звички також починають формуватися під впливом соціального середовища: їсти ту їжу, яку їдять лідери думок тощо. Відповідно, **метою даної статті** є характеристика соціального запиту на докорінну трансформацію шкільного харчування.

Методологія дослідження. Департаментом науки і освіти облдержадміністрації спільно з Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна проведено анкетування учнів 8-11 класів закладів загальної середньої освіти Харківської області щодо їх харчування в школі та вдома. Онлайн-опитування учнів тривало з 10 березня по 12 квітня 2021 року. Опитування батьків та вчителів учнів проводилося з 26 квітня по 01 липня 2021 року. Онлайн-опитування проводилось за допомогою платформи онлайн-опитування LimeSurvey-3. Це кількісне (стандартизоване) комп'ютерне веб-опитування (CAWI). Респонденти мали можливість анонімно взяти участь в опитуванні за допомогою комп'ютера чи гаджетів. Посилання на онлайн-анкету відділи освіти надали школам та розповсюдили серед учнів 8-11 класів. Обсяг генеральної сукупності становить 68486 учнів 8-11 класів шкіл Харківської області. Вибірку формували методом основного масиву. Обсяг вибірки учнів – 14 тис. респондентів (20,44% від усіх учнів 8-11 класів області). Обсяг вибірки батьків – 9111 респондентів, педагогів – 4327 респондентів. Для отримання максимально точної картини стану справ у сфері харчування учнів Харківської області результати дослідження проаналізовано за

трьома основними напрямками: організація шкільного харчування, оцінка шкільного харчування учнями/батьками/вчителів, здорове харчування в житті учнів.

Організація шкільного харчування. По-перше, слід зазначити наявність міцної організаційної бази шкільного харчування. Майже всі школи області (99%) мають свою їдальню, значна частина з них (44%) окрім їдальні має буфет. Проблемними в цьому плані є деякі школи в селах: за результатами дослідження, 4% учнів сільських шкіл відзначили відсутність їдальні чи буфету. Водночас, навіть якщо є їдальня чи буфет, значна частина учнів ними не користується. Загалом серед учнів шкіл (де працюють їдальні чи буфети) частка «відмовників» становить 18%. Близько половини учнів (49%) харчуються в шкільних їдальнях або буфетах щодня, 16% - не щодня, але часто, 17% - іноді. Існують значні відмінності у «популярності» шкільних їдалень між Харковом (лише 10% учнів не користуються їхніми послугами) та областю (у селах 22% учнів ніколи не харчуються в шкільних їдальнях, а в містах і селищах) області частка таких учнів сягає 28%). Більше половини учнів Харкова (57%) та сіл області (51%) щодня користуються послугами шкільних їдалень або буфетів. Водночас у містах області частка таких осіб становить лише третину (34%). Серед учнів, які харчуються в шкільних їдальнях або буфетах, переважна більшість (83%) купують продукти харчування самостійно. І тут ми бачимо явний ухил до обласного центру: у Харкові частка таких осіб сягає 93%, у містах області – 79%, а в селах – лише 55%. Для пільгових категорій учнів надається безкоштовне харчування. За даними дослідження, 12% опитаних учнів отримують безкоштовне харчування. Водночас у селах частка таких осіб вища – 16%. У містах і селищах міського типу області – 12%, в обласному центрі – 10%. Проте безоплатне харчування не повністю забезпечує їхні потреби в продуктах харчування, тому значна частина пільговиків (63%) купує продукти харчування самостійно. Крім того, близько третини учнів (30%), які користуються шкільними їдальнями, відзначили організовану оплату за харчування батьків. Така практика характерна переважно для сільських шкіл, де частка таких респондентів досягає 57%. У містах та селищах області – 37% учнів зазначили, що користуються практикою організованої оплати харчування батьками. Частка таких осіб у Харкові становила лише 19%. Проте, навіть якщо батьки оплачують харчування, більшість учнів (73%) додатково купують продукти самостійно. Більшість учнів, які самостійно купують продукти харчування в шкільних їдальнях, витрачають від 16 до 30 грн. Згідно з відповідями учнів, частка таких осіб становить 59%; 22% учнів витрачають на харчування в школі 15 грн. 10% студентів витрачають в день від 31 до 45 грн.; 9% учнів дозволяють собі щодня витратити на харчування в школі більше 46 грн. Примітно, що порівняння відповідей учнів із відповідями батьків на запитання про те, скільки грошей виділяється дитині на харчування в школі, показує значні відмінності. Так, частка батьків, які виділяють на харчування дітей до 15 грн., становила лише 12%; 63% батьків дають дітям від 16 до 30 грн на харчування; 10% батьків дають від 31 до 45 грн на день (тут свідчення дітей і батьків зійшлися); 15% батьків виділяють своїм дітям на харчування понад 46 грн. Ця розбіжність в оцінках батьків і учнів пояснюється тим, що батьки дають більше, ніж діти витрачають. Економлячи на їжі, діти відкладають гроші на інші потреби. Загалом шкільне харчування займає важливе місце в загальній структурі харчування учнів. Значною мірою це стосується обідів: 61% опитаних учнів

відзначили обід у школі як звичайний прийом їжі в дні відвідування школи. При цьому 46% учнів обідають поза школою. Що стосується сніданку в школі, то лише 21% учнів назвали його звичним прийомом їжі. Більш поширеним варіантом ранкового прийому їжі є сніданок вдома (72% учнів). Примітно, що у відповідях на питання про основні прийоми їжі, які передбачають найбільший обсяг та/або найбільшу різноманітність страв, саме обіди в школі займають перше місце: 41% учнів вважають їх одними з основних. Важливим аспектом якості харчування є його режим. Зокрема, актуальним питанням залишається наявність чітко визначеного часу прийому їжі. Дані досліджень показують, що майже половина учнів (46%) їдять усі страви щодня приблизно в один і той же час. Для 28% учнів замовляється лише харчування в школі, що, безсумнівно, додає актуальності питанню організації шкільного харчування: завдяки організованому харчуванню в школі підтримується правильний раціон. Незначна частина (7%) дотримується однакового часу прийому їжі лише поза школою. А 19% учнів не мають певного часу прийому їжі. Найбільше занепокоєння викликає те, що існуюча система організації харчування учнів не здатна повністю захистити учнів від дефіциту харчування. Так, за даними дослідження, 8% учнів залишаються голодними в школі майже щодня, 19% час від часу, 36% рідко, і лише 37% ніколи не стикалися з цією проблемою. Це питання менш актуальне для Харкова, де щодня голодують 6% учнів, а ніколи 14%. Ситуація така значно гірше в містах області (12% голодують щодня, 24% час від часу) та селах (10% голодують у школі щодня, 21% час від часу).

Оцінка шкільного харчування учнями, батьками та вчителями. Щоб виявити думку учнів, батьків та вчителів про роботу шкільних їдалень, респондентам було запропоновано оцінити декілька параметрів: 1) ставлення персоналу їдальні, 2) роботу розклад, 3) санітарний стан, чистота, 4) якість, смак страв, 5) ціни, 6) вибір (асортимент), 7) розмір порції. У цьому випадку використовувалася чотирибальна шкала оцінок: 4 – «дуже добре», 3 – «скоріше добре», 2 – «скоріше погано», 1 – «дуже погано». Самі учні оцінюють ситуацію з харчуванням у школах загалом досить позитивно. За всіма оцінюваними параметрами середні бали знаходяться в межах 3,1-3,5. Водночас учні Харкова оцінюють роботу шкільних їдалень дещо вище, ніж учні обласних шкіл. В першу чергу відмінності в оцінках стосуються різноманітності вибору та розміру порцій. Загалом розмір порцій та асортимент можна вважати найбільш проблемними аспектами шкільних їдалень. Так, розмір порції негативно оцінили 20% учнів (6% – «дуже погано», 14% - «скоріше погано»), а різноманітність вибору оцінили 19% (6% - «дуже погано», 13% - «досить погано»). Дещо менш проблемними є ціни (6% – «дуже погано», 12% – «скоріше погано»), якість, смак страв і санітарний стан, чистота (5% - «дуже погано», 11% - «скоріше погано»). Батьки менше поінформовані про роботу шкільних їдалень, значна частка затруднялася з відповіддю (за різними параметрами від 17 до 20%). Але загалом у їхніх відповідях також переважають позитивні оцінки: діапазон середніх балів 3,0 – 3,4. У батьків найбільше невдоволення викликають такі аспекти роботи шкільних їдалень, як асортимент (5% – «дуже погано», 13% – «скоріше погано»), розмір і якість порцій, смак страв (3% – «дуже погано», 12% – «скоріше погано»). Найвищу оцінку серед педагогів отримала робота шкільних їдалень: середні бали коливаються в межах 3,3 – 3,7.

Незначна частка вчителів пов'язує проблеми шкільних їдалень переважно з різноманітністю вибору (2% – «дуже погано», 7% – «скоріше погано») та розміром порцій (1% – «дуже погано», 6% – «досить погано»). Також респондентам було поставлено відкрите запитання про недоліки шкільних їдалень. Відповіді учнів на це питання дещо зміщують акценти. Тож високі ціни виходять на перше місце (5,2%). Також серед основних недоліків часто називали погане харчування (4,4%), убогий асортимент, одноманітність страв, відсутність вибору (4,4%), великі черги, багато людей (3,9%), антисанітарія, бруд (3,7%). Основними недоліками, на думку батьків, є убогий асортимент, одноманітність страв, відсутність вибору (7,3%), погане харчування (5,7%), великі черги, багато людей (4,4%), малі порції (3,5%), антисанітарія, бруд (3,5%). Перераховувати недоліки шкільних їдалень вчителі загалом менш схильні. Серед відповідей на відкрите запитання найчастіше зустрічаються убогий асортимент, одноманітні страви, відсутність вибору (7,4%), антисанітарія, бруд (5,1%), високі ціни (2,6%), погана їжа (2,2%). У ході дослідження учнів, які харчуються в шкільних їдальнях, а також їхніх батьків просили оцінити своє ставлення до шкільного харчування. Дані опитування свідчать про переважання позитивних оцінок. Так, відповіді «дуже подобається» і «скоріше подобається» дали 66% учнів і 49% батьків. Негативне ставлення (відповіді «зовсім не подобається», «скоріше не подобається») властиве лише 9% учнів, які користуються послугами шкільних їдалень, і 14% їхніх батьків. У Харкові позитивні оцінки вищі: 76% учнів обласного центру дали відповіді «подобається» і «скоріше подобається». При цьому серед учнів сільських шкіл частка таких респондентів становила 57%, а в містах області – 52%. У свою чергу, тих учнів, які не харчуються в шкільних їдальнях, та їхніх батьків запитували про причини відмови від такого харчування (частка таких учнів у загальній кількості населення становить 18%, батьків – 14%). Дві основні причини, про які говорять як учні, так і їхні батьки, це несмачні страви в шкільних їдальнях/буфетах (44% учнів, 45% батьків) і достатність домашнього харчування та перекусів (43% учнів, 31% батьків). Причиною відмови від харчування в шкільній їдальні незадовільні санітарні умови назвали 26% учнів та 12% батьків.

Здорове харчування в житті школярів. Загалом серед опитаних школярів спостерігається високий інтерес до теми здорового харчування: 70% респондентів зазначили, що ця тема «дуже цікава» або «скоріше цікава». Водночас більший інтерес до здорової їжі спостерігається у Харкові (74% зацікавлених). У селах та містах області частка таких осіб становить відповідно 64% та 66%. 68% опитаних учнів вважають своє харчування корисним для здоров'я (сума відповідей «безумовно так» і «скоріше так» на запитання «Чи вважаєте ви, що ваша дієта корисна для здоров'я?»). Однак існують суттєві відмінності в оцінках цього аспекту харчування учнів Харкова та населених пунктів області. Якщо в обласному центрі 76% учнів вважають, що харчуються з користю для здоров'я, то в містах області цей показник знижується до 61%. а в селах – 57%. Більшість батьків (73%) також вважають, що їх дитина їсть здорову їжу. Примітно, що шкільне харчування вважають здоровим приблизно дві третини опитаних учнів (до уваги брали лише ті школи, де є їдальні чи їдальні): 65% оцінили його як «дуже здорове» або «швидше здорове». З такою думкою погоджуються 62% батьків. Водночас 81% учнів і 73% батьків оцінюють домашню їжу як здорову. Тут ми

також стикаємося з відмінностями в оцінках залежно від типу поселення. Здоровим шкільне харчування вважають 71% учнів Харкова, 66% учнів сільських шкіл і лише 56% учнів шкіл міст і селищ області. Що стосується домашнього харчування, то в Харкові його здоровим оцінюють 85% учнів, у містах області – 78%, а в селах – 71% учнів.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити декілька висновків: 1. Багато виявлених у ході дослідження особливостей системи шкільного харчування м. Харкова та області благотворно впливають на формування харчових звичок і моделей поведінки школярів. Отже, у школах є достатня організаційна та матеріальна база для організації правильного та здорового харчування. Для більшості учнів шкільне харчування є одним із основних прийомів їжі протягом дня. Таким чином, багато в чому саме шкільні обіди допомагають з часом дотримуватися режиму харчування. Тим самим позитивно впливаючи на здоров'я учнів і визначаючи їх харчові звички в довгостроковій перспективі, сприяючи орієнтації на здорове харчування. 2. Водночас на шляху вдосконалення системи шкільного харчування постає ряд проблем, які потребують невідкладного вирішення. По-перше, це проблема недоїдання. Дослідження показали, що значна частина учнів регулярно голодує під час навчання час у школі. Крім того, значна частина учнів відмовляється від їжі в школі або вдається до неї час від часу, віддаючи перевагу як альтернативу принесеній із собою домашньої їжі, яка представлена переважно бутербродами, фруктами та печивом, або купленої на перервах на вулиці. У всіх випадках ці альтернативи не забезпечують повноцінне здорове харчування. 3. Відмова від їжі в шкільній їдальні найчастіше викликана такими причинами, як погане харчування в школах, наявність достатньої кількості їжі з собою, неналежні санітарні умови в їдальнях. При всій умовності характеристик харчових продуктів з точки зору смаку («несмачне» – це дуже суб'єктивна ознака, яка не означає відсутність користі або об'єктивно погано приготовлену їжу), виконання санітарних норм викликає сумніви. 4. За багатьма проаналізованими параметрами ситуація в області гірша, ніж в обласному центрі. Тому в ході реалізації програм та проєктів, спрямованих на вдосконалення системи шкільного харчування, особливу увагу слід приділяти співпраці з об'єднаними територіальними громадами. 5. Висока оцінка важливості здорового харчування та перелічена кількість проблем, з якими стикаються учні у прагненні до здорового харчування, свідчить про наявність соціального запиту на здорове харчування та говорить про необхідність реалізації цього запиту. Living Lab є одним із інноваційних підходів до пошуку шляхів трансформації харчової системи. Живі лабораторії мають на меті залучити більше користувачів до оцінки продукту чи послуги порівняно з іншими тематичними дослідженнями [10]. Вони включають такі компоненти, як співтовариство знань, планування політики, впровадження та підтвердження політик і дій, складність рішень тощо. Одна з головних ідей створення та управління Living Lab полягає в активному залученні користувачів та експериментуванні в реальному житті з інноваційними рішеннями та багатогранний підхід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. WHO (2020), Healthy diet. URL: <https://www.who.int/ru/newsroom/factsheets/detail/healthy-diet> (дата звернення: 08.10.2021).
2. Baran, G. & Berkowicz, A. (2020). Sustainability Living Labs as a Methodological Approach to Research on the Cultural Drivers of Sustainable Development. *Sustainability*, vol. 12 (12). 1-16. <http://dx.doi.org/10.3390/su12124835>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Nikulin Vyacheslav

PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution of the Department of Political Sociology, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: v.s.nikulin@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0641-2746>

Kizilov Oleksandr

PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor Higher Education Institution of the Department of Sociological Research Methods, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: a.kizilov@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8692-8691>

Yashkina Daria

Senior Laboratory Assistant of the Department of Political Sociology, School of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: yashkinadarya96@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

SOCIAL DEMAND FOR HEALTHY FOOD FOR PUPILS IN UKRAINE: CASE OF KHARKIV REGION

The article discusses the issue of healthy eating in Ukraine, namely the public demand for healthy eating and, as a result, the demand for reforming the nutrition system. The focus of the study is on students, which was done for several reasons: eating habits are formed at school age and become the basis for attitudes towards nutrition in adulthood; students are a social group that is particularly influenced by media marketing technologies and the advertising industry. Marketing in the media mainly promotes fast food and other types of junk food, which contradicts the formation of a healthy lifestyle. The Department of Science and Education of the Kharkiv Regional State Administration, together with V. N. Karazin Kharkiv National University, conducted a survey of 8-11th grade students of general secondary education institutions in Kharkiv region about their diet at school and at home. The online survey of students lasted from March 10 to April 12, 2021. A survey of parents and teachers of students was conducted from April 26 to July 1, 2021. The article analyzes the results of the study of nutrition in schools in Kharkiv region in several areas: sufficiency, accessibility of school meals, habits and attitudes. One of the main conclusions reached by the authors is that there is a demand for healthy food in schools and for improving the school diet. This conclusion raised the following research question: how to meet this demand. However, this issue is a systemic one, and therefore its solution plan should

include the interests of all stakeholders. Based on the common areas of the concept of sustainable development and the theory of social cohesion, the authors propose the introduction of innovative living laboratories. Innovation laboratories are aimed at involving consumers in the evaluation of products and services along with other stakeholders. The article was published within the framework of the project "Stimulating Urban Food System Transformation through the Implementation of Innovative Living Laboratories" (FUSILLI) under the grant agreement № 101000717 (HORIZON2020).

Keywords: *healthy food, pupils' nutrition, social demand, sustainable development, social cohesion, Food2030, living labs.*

REFERENCES

1. WHO (2020), Healthy diet. Retrieved from <https://www.who.int/ru/newsroom/fact-sheets/detail/healthy-diet>.
2. Baran, G. & Berkowicz, A. (2020). Sustainability Living Labs as a Methodological Approach to Research on the Cultural Drivers of Sustainable Development. *Sustainability*, vol. 12 (12). 1-16. <http://dx.doi.org/10.3390/su12124835>.

The article was received by the editors 01.10.2023.
The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-05>

УДК 316.334.56:[338.439.2:631.115.1](477.54-25)«364»

Запорожченко Руслан Олександрович

старший викладач кафедри політичної соціології
соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: zaporozhchenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7353-4933>

Шиманський Денис Олександрович

аспірант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: shymanskyden@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-2340-3220>

«ЗЕЛЕНІ» ПРАКТИКИ ЖИТЕЛІВ ХАРКОВА ПІД ЧАС ВІЙНИ: РЕЗУЛЬТАТИ KHARKIV GREEN URBAN TOUR 2023

Стаття присвячена розкриттю «зелених» практик жителів Харкова під час війни, а саме продовження заняття вирощування домашніх овочів та фруктів та їх розповсюдження в умовах міського фермерства. Адже 24 лютого 2022 року, коли почалося повномасштабне воєнне вторгнення росії в Україну, урбанізований Харків опинилося на межі гуманітарної катастрофи: були пошкоджені логістичні шляхи доставки продуктів і товарів, відбувалися постійні обстріли інфраструктури та жилих кварталів, величезна кількість людей змушена була залишити місто та перебратися до більш безпечних регіонів України. Означені фактори продемонстрували нові виклики, нові загрози та нові тенденції, з якими мешканцям міста, які залишилися в ньому, доводилося стикатися і до яких потрібно було пристосовуватися. У цій статті ми сфокусуємо свою увагу на результатах «Kharkiv Green Urban Tour 2023», який був проведений у квітні-травні 2023 року, і метою якого було спілкування з мешканцями різних районів Харкова щодо міського фермерства, огородництва та «зелених» практик. Зокрема, нами були проведені короткі напівструктуровані інтерв'ю з мешканцями міста щодо визначення рівня продовольчої діяльності та заняття городництвом в умовах воєнного стану.

Ця ініціатива реалізовувалась у межах реалізації на соціологічному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна міжнародного науково-дослідного проекту «FUSILLI» (Fostering the Urban Food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation), який фінансується програмою досліджень та інновацій Європейського Союзу «Горизонт 2020» за грантовою угодою №101000717.

Як цитувати: Запорожченко Р. О., Шиманський Д. О. «Зелені» практики жителів Харкова під час війни: результати Kharkiv Green Urban Tour 2023 // SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 39–47. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-05>

In cites: Zaporozhchenko, R., Shymansky, D. (2023). «Green» practices of Kharkiv residents during the war: results of Kharkiv Green Urban Tour 2023. *SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 39-47. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-05> [in Ukrainian].

Результати проведеного дослідження нададуть нам більш чітке розуміння того, як саме і яким чином мешканці урбанізованого міста займаються імпровізованим фермерством, огородництвом, вирощують овочі, адаптуються під воєнну кон'юнктуру і відтворюють «зелені» практики, допомагаючи при цьому й іншим. У тому числі, результати дослідження будуть направлені до проектного «банку зелених знань», які використовуються консорціумом міжнародного проекту для підготовки відповідних продовольчих політик для локальних структур.

Ключові слова: *Харків, урбанізований простір, «зелені» практики, соціальні дія, російсько-українська війна, Fusilli, сталий розвиток.*

Харків є великим, сучасним та урбанізованим містом, яке характеризується величезною кількістю забудов у поєднанні з «острівками приватного сектору». Інфраструктурний, освітній, науковий та промисловий центр Сходу України став одним із перших, хто прийняв на себе воєнний удар повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Цей фактор, перш за все, вплинув на гуманітарну та продовольчу ситуацію у місті: постійні обстріли, ускладнення логістичних маршрутів, закриття ринків та магазинів, пошкодження виробничої та продовольчої інфраструктури, велика кількість мігрантів. Тим не менш, вже влітку 2022 року, проїжджаючи містом, можна було побачити приклади домашнього садівництва та огородництва, перш за все у приватному секторі, але й перед багатоквартирними будинками також спостерігалась така «зелена» тенденція. На нашу думку, по-перше, це було пов'язано із порушенням продовольчої логістики у місті, а також з необхідністю забезпечення себе та своїх сімей певним продовольством (у даному випадку фермерським). По-друге, у тих мешканців або мікрорайонів, або багатоквартирних будинків спостерігалася позитивна динаміка соціальної згуртованості й взаємодопомоги. По-третє, це можна описати як «незламний дух харків'ян», адже заняття огородництвом є достатньо важливим для деяких соціальних груп міста навіть під час війни.

Питання продовольчої політики, а також впливу війни на продовольчу і гуманітарну ситуацію в місті не є новим. Так, наприклад, Артем Литовченко та Оксана Нехаєнко розглядають появу та активне розповсюдження «міських ферм» у Харкові саме під час війни, акцентуючи увагу на трьох факторах, що сприяли такій тенденції: (1) зменшення кількості населення, (2) пристосування земельних ділянок міського двору до огородництва, (3) власники таких земельних ділянок не полишали своєї діяльності навіть під час повітряної тривоги або артилерійських обстрілів [6, с. 53–54]. Тобто «міське фермерство» не є новим для урбанізованого Харкова, утім воєнна реальність стала тим «стимулюючим» фоном, що вплинув на позитивну динаміку появи і швидкого розповсюдження подібних «імпровізованих ферм» по всьому місту, не фіксуючись у якихось конкретних його районах.

До початку повномасштабного воєнного вторгнення харківський соціолог Дмитро Бойко проводив аналіз продовольчої (не)безпеки на ринках Харкова, ґрунтуючись на авторських соціологічних дослідженнях, проведених протягом 2020–2021 рр. Зокрема, у фокусі молодого соціолога знаходилося питання зміни продовольчо-споживчих практик мешканців Харкова в контексті пандемії Covid-19 [1; 2]. Зокрема, важливими уточненнями у цих роботах є, по-перше, досить високий рівень

залученості мешканців міста до культури ринків, базарів та продуктових просторів; по-друге, коли відбувається мінімізація продовольчих ризиків, то продукується максимізація ризиків конкретного фону – у даному кейсі пандемії Covid-19. Власне, остання теза є важливою з точки зору врахування воєнного контексту та його співставлення з продовольчою (не)безпекою в урбанізованому просторі. Тобто реальна воєнна загроза сприяє зменшенню активності продовольчо-споживчих практик і відтворення продовольчо-виробничих практик, наприклад, через фермерство.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує робота ще одних харківських соціологів В'ячеслава Нікуліна, Олександра Кізілова та Дар'ї Яшкіної, які розглядають урбанізоване місто та продовольчу політику в контексті цілей сталого розвитку, а саме суспільного запиту мешканців міста на здорове харчування і, як наслідок, запиту на реформування системи харчування. Спираючись на соціологічне дослідження, автори пропонують аналіз харчових звичок учнів харківських шкіл, а також вплив інформаційно-комунікативних технологій на соціальну поведінку таких учнів, зокрема в контексті здорового харчування, продовольчої безпеки та харчових звичок. Результатом такого дослідження стала пропозиція впровадження у школах так званих «живих лабораторій» (англійською – Living Lab), які б об'єднували учнів, батьків, учителів та інших зацікавлених осіб щодо впровадження цілей сталого розвитку в соціальну практику шкільної освіти та стимулювали розповсюдження ідей здорового і правильного харчування [7, с. 25].

Тож метою статті є продовження вивчення проблематики продовольчої (не)безпеки в Харкові з урахуванням воєнного контексту, а також результатів командного проекту «Kharkiv Green Urban Tour 2023», проведеного протягом квітня-травня 2023 року у п'яти районах міста. Досягнення цієї мети ми пропонуємо реалізовувати крізь призму наробіток теорії символічного інтеракціонізму в інтерпретації Герберта Блумера та напівструктурованих інтерв'ю з мешканцями різних районів міста Харкова щодо «зелених» практик, зокрема це стосуватиметься питань огородинства та садівництва, продовольчої безпеки, продовольчих цінностей, соціальної взаємодії тощо.

Сама логіка символічного інтеракціонізму побудована навколо тези, що індивіди, які взаємодіють між собою, конструюють певні символічні світи, які, у свою чергу, мають вплив на індивідуальну поведінку конкретного суб'єкта. У такому контексті Герберт Блумер пише, що «людський вчинок не є вивільненням вже організованої тенденції; він є конструкцією, яку вибудовує актор» [4, с. 61]. Власне, конструювання соціальної реальності, тобто певного «світу навколо» є здатністю індивіда опанувати такий простір навколо себе, про що зазначають, наприклад, представники соціального конструктивізму Пітер Бергер та Томас Лукман. Вони наголошують, що «реальність повсякденності постає як інтерсуб'єктивний світ... я не можу існувати в повсякденному житті без постійної взаємодії та комунікації з іншими» [3, с. 37]. У випадку з урбанізованим містом, з якого виїхала досить вагома частка населення, і воєнним фоном (і фактором також), ми говоримо про взаємодію між різними акторами стосовно, наприклад, спільного ведення господарства у вигляді «імпровізованих ферм» чи обмін продовольчими товарами.

На відміну від інших представників *школи символічного інтеракціонізму*, Герберт Блумер тяжів більше до соціального конструктивізму, відповідно, його інтерпретація символічного інтеракціонізму ґрунтувалась на трьох простих передумовах [5, с. 2]. По-перше, люди завжди діють по відношенню до речей на основі, перш за все, значення, яке вони конструюють і яке «поміщається» до їхнього соціального світу. По-друге, значення таких речей є результатом соціальної взаємодії і, що важливо, не обов'язково «тут і зараз», а може мати відкладений характер. По-третє, такі значення трансформуються й усвідомлюються у процесі інтерпретації конкретним індивідом, коли він починає мати справу з такими речами. Цікавим також є евристичний розріз соціальної інтеракції як інституційної (конкретні «правила гри») та спонтанної (виникнення нових практик під впливом неочікуваних факторів). У такому випадку ми, як мінімум, можемо говорити про *інституційні практики фермерства*, які були притаманні для певної кількості мешканців Харкова (люди займалися цим і до війни) та *спонтанні практики фермерства* (люди почали цим займатися через війну та складну продовольчу ситуацію).

Власне, значення та інтеракції ми і пропонуємо розглядати в цій статті як інституційовані та спонтанні практики, які ми інтерпретуємо як «зелені» практики мешканців Харкова. Під час нашого «Khar'kiv Green Urban Tour 2023» були опитані мешканці різних районів міста, які займаються фермерством, огородинцтвом та садівництвом. Нас цікавило, перш за все, чому вони цим займаються, як їм вдається цим займатися під час війни, які значення вони вкладають у свою діяльність, наскільки такі «зелені» практики є необхідними та/або важливими для них на індивідуальному чи груповому рівнях. Попередньо ми поділили наших респондентів на (1) тих, хто мешкає у будинках приватного сектору, і (2) тих, хто мешкає в багатоквартирних будинках.

Що стосується мешканців багатоквартирних будинків, які займаються вирощуванням зелені та овочів, то більшість з них робить це у власних квартирах, зокрема на балконах. Символічне значення, яке вони вкладають у цю діяльність, полягає у психологічному розвантаженні та зайнятості конкретною справою, проведенням спільного часу з родиною. Тобто мова йде про намагання відірватися від воєнної реальності та провести час за іншою справою. Хоча при цьому, частина опитаних займалися таким фермерством ще до повномасштабного вторгнення, а частина почала займатися після нього. Щодо того, чи зручно вирощувати зелень у квартирі, респонденти, як правило, відповідали однаково.

Анастасія. Ж. 20.: Насправді, якщо в квартирі є балкон, то все дуже просто. Все, що вам потрібно – це ґрунт, насіння, вода і посуд, у який ви будете висаджувати розсаду. І, звичайно, потрібна ваша увага, щоб стежити за ростом розсади, поливати її і удобрювати. Мені дуже подобається займатися цією справою з батьками, це такий собі сімейний «team-building».

Олександр. Ч. 63.: Ми давно займаємося вирощуванням зелені на своєму балконі. Це була ідея Марії [дружина], яка одного разу прийшла з пластиковими стаканчиками і насінням якоїсь зелені. Сказала, що потрібно спробувати, адже у неї на роботі подруги давно так роблять. Тому ми спробували, нам сподобалось, і тепер займаємось цим кожного року як певним хобі, чи що...

Валентина. Ж. 37.: *Я займаюся цим дуже давно. На моєму імprovізованому городі завжди все домашнє, свіже і без якихось хімічних добавок. До того ж, це великий релакс, коли ти не просто посадив насіннячко і забув про нього, а поливаєш його, удобрюєш і спостерігаєш, як росте.*

Що стосується загроз, які несе із собою воєнна ситуація, а саме – постійні обстріли міста, складна гуманітарна ситуація, нестача продовольства, то респонденти відзначали особливе значення власного городу та можливості отримати домашні овочі, щоби банально прогодувати себе та свою сім'ю. У такому контексті, «зелені» практики визначалися як спосіб конструювання індивідуальної соціальної реальності, коли ти не просто стаєш фермером у великому місті, а наділяєш свою діяльність цілком конкретним значенням – збереження власного життя. Окрім того, перехід до таких «зелених» практик є для більшості опитаних спонтанним, адже вони почали цим займатися саме через побоювання нестачі продовольства. Ось деякі приклади, що допоможуть краще зрозуміти логіку жителів міста.

Оксана. Ж. 46.: *Ми зрозуміли, що вирощувати на балконі під час війни – не найкраща ідея, тому зробили це в кімнатах на підлозі, у кухні та вітальні. А коли розсада підросла, то ми вийшли на вулицю і почали висаджувати її біля нашого під'їзду, там раніше висаджували квіти або просто ріс якийсь бур'ян. У нашому будинку майже не залишилося людей. Ми розуміли, що для нас важливо мати якусь «продовольчу подушку безпеки», тому що не було чіткого розуміння майбутнього.*

Тамара Василівна. Ж. 71.: *Я так звикла до цього [огородництва], що не можу по-іншому. Щороку наприкінці зими я висаджую насіння в пластикові стаканчики і чекаю, коли зійде розсада. Потім висаджую її у себе на дачі і доглядаю. Це – моє життя, до якого я звикла і яке не хочу змінювати, навіть під час війни. Ба більше, війна лише зміцнила моє бажання цим займатися, а раптом це в останній раз?...*

Також частина респондентів відмітила той факт, що під час війни вони більш активно почали взаємодіяти із сусідами або мешканцями багатоквартирних будинків. Збільшення соціальної згуртованості та взаємодії є тією дієвою практикою, яка допомагала респондентам триматися разом, працювати над спільною справою, пробуджувати «колективний дух» і робити щось колективно. Так, наприклад, деякі респонденти зауважували, що вони почали займатися садівництвом та огородництвом через те, що цим займалися раніше їхні сусіди і під час війни почали вчити всіх бажаючих (як один із прикладів залучення до інституційних практик). Відповідно, у респондентів збільшувався рівень відповідальності і відбувалося усвідомлення і складності процесу вирощування городини, і його необхідності для забезпечення продовольчої безпеки, наприклад, через розширення земельних ділянок біля багатоквартирних будинків і висаджування великої кількості овочів і зелені.

Марія. Ж. 45.: *Це почалося ще під час війни. Тут були квіти, багато різних квітів, майже всі мешканці нашого будинку садили троянди, півонії, тюльпани чи щось інше. Але коли почалася війна, то багато людей виїхало і нікому було доглядати за квітами. Це був складний період, точно не для садівництва. Але поступово ми почали збиратися з тими, хто залишився, щоби облаштовувати*

наші клумби. А так, як з продовольством ситуація була більш-менш стабільною, але не зрозумілою, то ми почали висаджувати розсаду. Хтось приносив зі своїх балконів, хтось десь купував, а хтось просто насіння в землю кидав. Так і жили.

Наталія. Ж. 60.: *А що мені ще залишалося робити? У перші півроку війни в Харкові були проблеми з продуктами харчування, місто було майже закрите, багато людей виїхало, а в супермаркети завозили дуже мало продуктів, і я зрозуміла, що вирощування зелені власноруч буде моїм порятунком. Знаходила якісь старі пакетики з насінням, десь сусіди ділилися, так поступово і назбирала на гарну кількість розсади. Діти мої виїхали, тож я робила це або сама, або разом із сусідами. Поки грядки прополемо, то щось обговоримо, посміємося.*

Вирощування власного городу, як правило, є тією справою, що допомагає респондентам поринути у власний світ, де вони відмежовуються від навколишнього воєнного середовища. На нашу думку, це пов'язано з тим фактом, що людині простіше відмежовуватися від чогось негативного, коли вона здатна запропонувати для себе якусь альтернативу, наприклад, вирощування зелені. Такі, на перший погляд, банальні та примітивні речі стають цілком раціональним способом самозаспокоєння та залученості до якогось процесу. Окрім того, це ще вбачається певним викликом самому собі – а чи вийде у мене це зробити?

Опитані мешканці міста неодноразово повторювали, що це заняття перетворилося для них у постійну практику, і коли війна закінчиться, то вони будуть продовжувати займатися цією справою. Тому, якщо конкретизувати ідеї Герберта Блумера, то можемо зазначити, що людям набагато простіше діяти щодо конкретних «речей» за допомогою символів і смислів, які вони або мають про ці «речі», або отримують від когось. Важливим залишається і фактор інтерпретації соціальних дій, які індивід намагається виробити під час конкретного процесу, у даному випадку – «зелених» практик садівництва та огородинства. Наділення процесу фермерства символами безпеки, спокою, згуртованості або виклику самому собі можна розглядати як конструювання своєї реальності, яка інтегрована також і до воєнної реальності.

У такому сенсі важливим залишається спосіб соціальної взаємодії, коли індивід не просто наділяє свою практику конкретним значенням, але й намагається надати цій практиці символічного відтінку. Одна з респонденток якраз і вказала на цей «простий» факт, коли розповідала про власну допомогу іншим людям крізь призму індивідуальних «зелених» практик.

Тамара Василівна. Ж. 71.: *Під час війни я роздавала все, що вирощувала, сусідам і людям, які цього потребували. Звичайно, якусь маленьку частинку залишала і собі, але більшість – роздавала. До нас приїжджало багато переселенців з Донецької та Луганської областей, тож я ділилася з ними. Я вважаю, що це було правильно, це те, що я могла зробити і що я робила із задоволенням. Я була корисною для когось.*

А інший респондент, відзначаючи групову взаємодію, наголосив на створенні нової «сусідської кооперації», адже це допомагало не лише відволікатися від жахів

війни, але й сприяло створенню стійких способів взаємодії і в подальшому призвело до збільшення соціальної згуртованості.

Михайло. Ч. 51.: Разом із сусідами ми вирощуємо картоплю, помідори, перець, капусту, огірки та зелень. Війна нас згуртувала, і ми стали своєрідними «кооперативними фермерами». Минулого літа нам вдалося зібрати хороший врожай і поділитися ним з тими, хто цього потребував. Знаєте, це так надихає, адже ти робиш дуже класну і корисну справу – допомагаєш іншим людям.

Означені відповіді респондентів наочно демонструють, що заняття садівництвом або огородинцтвом є для них не просто можливістю зберігати спокій і рівновагу під час війни, але й має певний символічний смисл, яким наділяються постійні «зелені» практики. По-перше, «зелені» практики стали фактором позитивної динаміки соціальної згуртованості та соціальної взаємодії між мешканцями, наприклад, одного багатоквартирного будинку або мікрорайону. По-друге, респонденти, як правило, займалися «зеленими» практиками не на самоті, а в компанії інших, зокрема взаємодіяли, обмінювалися досвідом, проводили разом час. По-третє, респонденти надавали конкретний смисл і сенс своїй діяльності, а деякі відчували у цьому соціально значимий ефект. По-четверте, заняття «зеленими» практиками було спробою «утекти» від жахів війни, а отже поринути у власний, автономний та захищений символічний світ, у власну соціальну реальність, яка вибудовувалась за допомогою заняття фермерством або створенні власних земельних ділянок.

Наостанок, зауважимо, що Харків є прикладом не лише сучасного урбанізованого мегаполісу, але й тим зеленим простором, у якому можна займатися «зеленими» практиками. Воєнний фактор особливо вплинув на цей процес, але водночас продемонстрував здатність та бажання жителів міста опановувати землю для вирощування власних овочів та зелені. Не менш важливим є той факт, що подібний процес має як соціальні, так і символічні значення, зокрема, це стосується наділення «зелених» практик індивідуальними та колективними значеннями, які виникають інколи спонтанно і під впливом зовнішніх факторів, але дуже швидко інтерпретуються та конституюються як постійні та важливі. Подальші більш конкретні соціологічні дослідження у цьому напрямку можуть показати не менш важливі та цікаві результати, наприклад, щодо рівня соціальної згуртованості мешканців багатоквартирних будинків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко Д. Групи ризику на продовольчих ринках Харкова: між звичками та Covid-19 // Габітус. 2022. № 44. С. 11–15.
2. Бойко Д. Продовольча (не)безпека для груп ризику на ринках Харкова: фактор Covid-19 // Габітус. 2022. № 39. С. 21–25.
3. Berger P., Th. Luckmann. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. London : Penguin Books, 1991. 249 p.
4. Blumer H. Attitudes and the Social Act // Social Problems. 1955. № 3(2), Pp. 59–65.
5. Blumer H. Symbolic Interactionism: perspective and method. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1986. 208 p.

6. Lytovchenko, A., Nekhaienko, O. Urban Farming as a Tool of Food Security in Front-Line Kharkiv: Global Problems from Microsociological Perspective // Baltic Journal of Legal and Social Sciences. 2023. № 4, С. 48–55. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-4-6>.

7. Nikulin, V., Kizilov, O., Yashkina D. Social Demand for Healthy Food for Pupils in Ukraine: Case of Kharkiv Region // Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021). 2021. № 617. С. 21–26. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.004>.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Zaporozhchenko Ruslan

Senior Lecturer at the Department of Political Sociology, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: zaporozhchenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-7353-4933>

Shymansky Denys

Postgraduate student, Department of Applied Sociology
and Social Communications, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: shymanskyden@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0008-2340-3220>

«GREEN» PRACTICES OF KHARKIV RESIDENTS DURING THE WAR: RESULTS OF KHARKIV GREEN URBAN TOUR 2023

The article is devoted to revealing the «green» practices of Kharkiv residents during the war, namely the continuation of growing home-grown vegetables and fruits and their distribution in the context of urban farming. After all, on February 24, 2022, when Russia's full-scale military invasion of Ukraine began, urbanized Kharkiv was on the verge of a humanitarian catastrophe: logistics routes for the delivery of food and goods were damaged, infrastructure and residential areas were constantly shelled, and a huge number of people were forced to leave the city and move to safer regions of Ukraine. These factors demonstrated new challenges, new threats, and new trends that the city's remaining residents had to face and adapt to. In this article, we will focus on the results of the Kharkiv Green Urban Tour 2023, which was held in April-May 2023 and aimed to communicate with residents of different districts of Kharkiv about urban farming, gardening, and green practices.

This initiative was carried out as part of the international research project FUSILLI (Fostering the Urban Food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation) at the School of Sociology of V.N. Karazin Kharkiv National University, funded by the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Program under the grant agreement No.101000717. The results of this study will provide us with a clearer understanding of how and in what ways residents of an urbanized city engage in improvised farming, gardening, growing vegetables, adapting to the military situation, and reproducing «green» practices while helping others.

Key words: *Kharkiv, urbanized space, green practices, social action, Russian-Ukrainian war, Fusilli, sustainable development.*

REFERENCES

1. Boiko, D. (2022). Risk groups in Kharkiv food markets: between habits and covid-19. *Habitus*, 44, 11–15 [In Ukrainian].
2. Boiko, D. (2022). Food (in)security for risk groups in the markets of Kharkiv: the covid-19 factor. *Habitus*, 39, 21–25 [In Ukrainian].
3. Berger, P., & Th. Luckmann. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
4. Blumer, H. (1955). Attitudes and the Social Act. *Social Problems*, 3(2), 59–65.
5. Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism: perspective and method*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
6. Lytovchenko, A., & Nekhaienko, O. (2023). Urban Farming as a Tool of Food Security in Front-Line Kharkiv: Global Problems from Microsociological Perspective. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (4), 48–55. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-4-6>.
7. Nikulin, V., Kizilov, O. and Yashkina, D. (2021) Social demand for Healthy Food for pupils in Ukraine: Case of Kharkiv region. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*, 617, 21-26. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.004>.

The article was received by the editors 04.10.2023.
The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-06>

УДК 316.334.56:351.855(477.54-25)«2023»

Дейнеко Олександра Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: deineko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

Запорожченко Руслан Олександрович

старший викладач кафедри політичної соціології
соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: zaporozhchenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7353-4933>

Яшкіна Дар'я Дмитрівна

старший лаборант кафедри політичної соціології
соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: yashkinadarya96@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

**КУЛЬТУРА «ЗЕЛЕНИХ» ФЕСТИВАЛІВ В УРБАНІЗОВАНОМУ
ПРОСТОРИ: КЕЙС «KHARKIV GREEN URBAN FEST 2023»**

Стаття присвячена висвітленню культури фестивалів на прикладі урбанізованого простору міста Харків крізь призму екологічного фестивалю «Kharkiv Green Urban Fest 2023», який був проведений соціологічним факультетом Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 17 червня 2023 року на базі культурного простору «ЄрміловЦентр». Фестиваль проводився у межах реалізації на соціологічному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна міжнародного науково-дослідного проекту «FUSILLI» (Fostering the Urban Food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation), який фінансується програмою досліджень та інновацій Європейського Союзу «Горизонт 2020» за грантовою угодою №101000717. Головним завданням фестивалю було продемонструвати локальні ініціативи, які зосереджені на питаннях відповідального споживання, фермерського господарства, переробки відхідних матеріалів, соціального підприємництва, популяризації здорового харчування, цілях сталого розвитку.

Як цитувати: Дейнеко О. О., Запорожченко Р. О., Яшкіна Д. Д. Культура «зелених» фестивалів в урбанізованому просторі: кейс «Kharkiv Green Urban Fest 2023» // SOCIOPOSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 48–54. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-06>

In cites: Deineko, O., Zaporozhchenko, R., Yashkina, D. (2023). Culture of «green» festivals in urbanized space: the case of «Kharkiv Green Urban Fest 2023». *SOCIOPOSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 48-54. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-06> [in Ukrainian].

У цій статті на основі невеликих напівструктурованих інтерв'ю з учасниками заходу ми пропонуємо концептуалізацію культури фестивалів та виявлення особливостей, притаманних для неї, зокрема на нормативно-ціннісному та структурно-функціональному рівні. Використовуючи деякі методологічні підходи, ми пропонуємо розглядати культуру фестивалів як приклад спонтанної соціальної (взаємодії, під час якої суб'єкти долучаються до конструювання нової соціальної реальності, яку можуть, хоча і не обов'язково, експортувати на власного оточення. Такий приклад соціальної (взаємодії) допомагає розповсюджувати певні цінності та переконання, які можуть формуватися під впливом інтеракційних дій. Окрім того, ми демонструємо важливість та необхідність проведення таких заходів заради популяризації цінностей відповідального споживання і розвитку продовольчої системи міста. Зокрема, культура фестивалів допомагає якнайкраще розкрити механізми та способи реалізації «зелених» ініціатив, що відбуваються в Харкові, і які є частиною побудови стійких продовольчих систем.

Ключові слова: *урбанізований простір, культура фестивалів, fusilli, Харків, зелене місто, сталий розвиток, соціальне підприємництво.*

Культура фестивалів є однією із найпопулярніших рис сучасного масового суспільства або ж суспільства масового вжитку. Окрім того, культура фестивалів є передбачуваним простором непередбачуваних соціальних (взаємодій), який характеризується (у)творенням нових соціальних реальностей. Як правило, до культури фестивалів відносять різні події, що зосереджені навколо культурних колективних (міжгрупових) практик, зокрема, фестивалі їжі або музики, музичні або костюмовані фестивалі тощо. Так, наприклад, Джон МакКей, який досліджує музичні фестивалі Великобританії, звертає увагу на три важливі особливості таких соціальних (взаємодій): (1) масовий та спонтанний характер, (2) генерацію експресивної колективної енергії, (3) конструювання альтернативної реальності, що наближає слухачів до авторів музики [3]. Тоді ж як Бернадетт Квін наголошує на соціальній ролі різного роду фестивалів, які здатні привертати увагу жителів міста до тих проблем, з якими вони стикаються; звертати увагу на занедбані або покинуті частини простору, що потребують відродження або реставрації [4, с. 930]. А Джон та Маргарет Голд, розглядаючи один із кейсів проведення театрального фестивалю, звертають увагу на тенденцію відходу від глобальної орієнтації подібних заходів у бік локальної та територіальної ідентифікації заради налагодження більш міцних соціальних зв'язків з місцевими громадами [1, с. 221].

Означені інтерпретації фестивалів в цілому та культури фестивалів зокрема демонструють нам помітну тенденцію уваги з боку дослідників до цього явища. Хоча, як правило, дослідники по-різному аналізують культуру фестивалів, здебільшого спільним знаменником для них залишається використання урбанізованого простору, тобто простору міста, як необхідної умови швидкого розповсюдження такої соціальної та культурної практики як фестивалі. Зауважимо, що в такому контексті Харків є гарним та наочним прикладом залученості до проведення різного роду фестивалів, наприклад, традиційний осінній «Бал хризантем», Бієнале молодого мистецтва, фестивалі короткометражних та повнометражних фільмів, фестивалі вуличної їжі, «Імпульс фест», «Ханіфест», «Kharkiv Music Festival» тощо. Означені фестивалі або відбуваються ситуативно і не на постійній основі, або є візитівкою міста, збираючи на своїх майданчиках величезну кількість людей з усієї України.

Тож *метою* цієї статті є демонстрація культури фестивалів на прикладі «Kharkiv Green Urban Fest 2023», який уперше пройшов у прифронтовому місті за ініціативи учасників міжнародного науково-дослідного проекту «Сприяння трансформації міської системи харчування через впровадження інноваційних лабораторій життя» (FUSILLI). Завданням цього фестивалю було знайомство мешканців міста з різними локальними ініціативами, які стосувалися відповідального споживання, зеленого виробництва, сталого розвитку, соціального підприємництва, волонтерства і вирощування мікро-зелені. Під час фестивалю ми поспілкувалися зі стейкхолдерами, які представляли різні локальні організації та підприємства, щоби зрозуміти їх діяльність, залученість до екосистеми Харкова, а також популяризацію власної діяльності.

Для початку зазначимо учасників (стейкхолдерів) нашого фестивалю, які долучилися до його реалізації, а також представили свою діяльність за допомогою майстер-класів, власної продукції, інтерактивних лекцій тощо.

Громадська організація «ГрінЛандія»	займається вирощуванням мікрогрину, волонтерством, виробництвом їжі в пакетиках і соціально-відповідальним підприємництвом.
Громадська організація «Центр громадських та медійних ініціатив»	займаються тематикою відповідально споживання та переробкою відходів.
«Змійська паперова фабрика»	впроваджує технології екологічної переробки паперу та іншої паперово-картонної продукції.
«3.14BAN»	займаються виготовленням товарів та речей з перероблених банерів та пропагують соціально-відповідальне підприємництво, займаються волонтерством.
Громадська організація «Мамо, посади дерево!»	займається волонтерською діяльністю, зокрема за допомогою донатів на посадку дерев на деокупованих територіях України.
Екологічний факультет Каразінського університету	займаються дослідженням екологічної безпеки та ситуації в Харківському регіоні, зокрема впливом воєнних дій на екологічну ситуацію.

Попередньо ми пропонуємо визначати *культуру фестивалів* як спонтанну соціальну (взаємодію), у процесі реалізації якої суб'єкти залучаються до конструювання соціальної реальності крізь призму відтворення ідей та цінностей фестивалю, а також наділення своєї поведінки символічними практиками. Ми підтримуємо думку Каті Йогансон і Робіна Фрімана, що фестиваль є певною категорією дій, де досвід залученості до конкретних практик набуває колективного і соціального виміру, а тому індивіди долучаються до творення чогось спільного і цінують свою участь [2, с. 303]. Тобто залученість до фестивалів може трактуватися як залученість до якихось символічних практик, що мають конкретне завдання і цілеспрямованість. Це означає, що індивіди залучаються до відтворення культури фестивалів не лише

через власну участь у фестивальних заходах, але й через отримання нового досвіду, який вони можуть використовувати або розповсюджувати серед свого оточення. Тож спонтанність культури фестивалів додає неочікуваності, допомагає поринути до іншої соціальної реальності, яка була невідомою раніше.

Більшість присутніх на фестивалі, кого нам вдалося опитати, відповідали, що потрапили на цей захід не через те, що побачили рекламу або новини в соціальних мережах, а тому що вони гуляли поруч, проводили з друзями або родиною вихідний, і вирішили зазирнути до «ЄрміловЦентру». Тому подібна спонтанність допомогла їм поринути у тематику, якою або вони не цікавилися раніше, або не надавали їй достатньої уваги. Зокрема, це стосувалося дітей та підлітків, для яких, наприклад, майстер-клас з вирощування мікрозелені став не просто інтерактивним способом залученості до культури фермерства, але й продемонстрував можливість займатися цією справою не залежно від віку або досвіду. Сам факт того, що вони могли самостійно посадити насіння, щоби згодом зібрати перший врожай, здався їм чимось дивним та незрозумілим, але це не заважало активно поринати в цей цікавий процес. Знову ж таки, спонтанність та непередбачуваність культури фестивалів допомогла відвідувачам змінити свою соціальну реальність та наповнити своє життя новими символічними практиками – вирощування власного врожаю у квартирі.

Окрім того, запрошені учасники нашого фестивалю, як правило, відповідали, що так звані «зелені фестивалі» є рідкісним явищем у Харкові, адже, здебільшого, культура фестивалів міста має або культурно-просвітницький характер, або виробничо-товарний. Тоді ж як питання продовольчої безпеки, цілей сталого розвитку, відповідального споживання або переробки проходять у вигляді майстер-класів або невеликих та локальних зустрічей. Пропонуємо кілька цитат від учасників та партнерів нашого фестивалю:

«Насправді, така ініціатива, яку ви організували, є першою, у якій ми беремо участь. До цього, як правило, нас запрошували або на якісь ярмарки, або на якісь просвітницькі заходи. А щоби зібрати в одному просторі стільки різних представників нашої сфери – це круто!»

«Нас часто запрошують на майстер-класи, щоби ми проводили заняття із вирощування мікрогрину, але такі заходи є більше розважальними, аніж пізнавальними. Нас дуже часто запрошують до шкіл, на різні ярмарки та заходи, але на фестивалях ми рідко буваємо. У Харкові – так точно».

«Тема відповідального споживання є вкрай актуальною. Тож дуже гарно, що сьогодні тут зібралося багато людей різного віку, які прийшли сюди не тому, що їх пригнали, а тому, що їм було цікаво і вони провели тут багато часу».

Тобто культура саме «зелених фестивалів» у Харкові є не стільки новою, скільки не достатньо розповсюдженою. А в умовах воєнного часу, коли постає питання гуманітарних та продовольчих проблем, руйнування екологічної системи, постійних обстрілів та трансформації логістичних маршрутів, проведення подібного заходу є спробою не лише поринути в іншу соціальну реальність, але й продемонструвати дієві інструменти та механізми вирішення нагальних проблем. Зокрема, такі проблеми стосуються відбудови та покращення продовольчих систем Харкова у контексті цілей

сталого розвитку. Безперечно, під час війни у Харкові були налагоджені нові логістичні маршрути, поступово відновлюється продовольчий сектор, збільшується кількість населення та з'являються нові ініціативи у сфері відповідального споживання, міського фермерства, практики раціонального поводження з відходами тощо.

Продовжуючи нашу інтерпретаційну логіку культури фестивалів як форми (взаємодії між учасниками в межах обмеженої частини соціального простору, ми повинні тезово продемонструвати те, як саме і яким чином відбувався процес залучення гостей фестивалю до його цілей і завдань. По-перше, ГО «ГрінЛандія» провела майстер-клас із вирощування мікрогрину, до якого одночасно доєдналося більше 70 гостей фестивалю, зокрема діти та підлітки. Сам процес вирощування зелені в домашніх умовах, як приклад раціонального міського фермерства, став фактором соціальної згуртованості, оскільки учасники не лише самостійно осмислювали процес підготовки, але й допомагали один одному. Інакше кажучи, під час майстер-класу можна було спостерігати певну органічну солідарність (якщо використовувати термінологію Еміля Дюркгейма), яка засновувалась на одночасній множині соціальних дій, взаємопов'язаних між собою спільною метою та інтересами, а також наповненістю символічним значенням.

По-друге, ГО «Центр громадських та медійних ініціатив» залучав учасників фестивалю до практики «нуль відходів» (англійською – Zero Waste), а також демонстрував те, як можна надати друге життя повсякденним речам; продемонстрував можливість утворення локальних еко-хабів різних районах міста для переробки пластику та паперу; ознайомив із необхідністю сортування сміття та мінімізації відходів у навколишньому середовищі. Означений кейс важливий ще й у ракурсі популяризації культури відповідального споживання або ж культури «нуль відходів», яка активно впроваджується в розвинених та сталих країнах світу і є важливим елементом структурних змін в продовольчій та екологічній системі Харкова. Інакше кажучи, у межах нашого фестивалю поєдналися культура фестивалів та культура відповідального споживання, тобто відбувся процес взаємодії культур з подальшим виробленням нових символів та інтерпретацій соціального життя учасниками нашого заходу.

По-третє, «3.14BAN» продемонстрували «друге дихання» для банерів, які вже не використовуються, і з яких можна робити зручні речі для повсякденного життя, наприклад, поясні сумки, шопери, чохла для ноутбуків, картхолдери, обкладинки для паспорту тощо. Головний принцип, який лежить в основі діяльності наших партнерів, полягає у наступному: «Ми даємо нове життя старим банерам: виробляємо аксесуари, які знадобляться в повсякденному житті». А тому ми також можемо говорити про формування ще однієї культури, орієнтованої на переробку конкретного матеріалу і його інтеграції до соціального життя індивідів у вигляді повсякденних речей. Хоча при цьому варто зазначити, що ми повинні розрізняти фреймові особливості використання таких речей (якщо слідувати логіці Ірвінга Гофмана), адже для когось є неважливим спосіб виготовлення такої речі або матеріал – важливе лише використання цієї речі; а для когось, навпаки, важливим будуть сутнісні показники, тобто залученість до конкретної практики або культури. Тим не менше, наявність такої речі може

підкреслювати певні маркери соціальної поведінки, а отже і залученість до якогось процесу: відповідальне споживання або «зелені» практики.

Без сумніву, культура фестивалів є однією з цікавих тематик досліджень, які у вітчизняній соціології орієнтовані, здебільшого, на музичний, театральний або літературний виміри. Проте розширення гносеологічного потенціалу означеного концепту на фестивалі, які пов'язані з питаннями сталого розвитку, продовольчих систем або міського фермерства, дозволяють по-іншому подивитися на усталені процеси. У такому контексті соціологія є максимально гнучким та зручним інструментом у руках дослідника, адже дозволяє (пере)осмислити деякі факти. По-перше, культура фестивалів є однією із форм конструювання соціальної реальності, яка здатна інтегруватися до повсякденного життя конкретного індивіда. По-друге, культура фестивалів є сукупністю соціальних (взаємодій), а отже результатом такого процесу стають різні соціальні практики та обміни символічними знаннями. По-третє, культура «зелених» фестивалів ще не є інституціоналізованою у Харкові, проте тенденції до такого процесу цілком очевидні. По-четверте, величезна кількість учасників проведеного нами фестивалю продемонструвала соціальний запит і соціальну значущість подібних заходів, що надихає і стимулює.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. John R., Margaret M. Festival cities: Culture, planning and urban life. London and New York : Routledge, 2020. 336 p.
2. Johanson K., Freeman R. The reader as audience: The appeal of the writers' festival to the contemporary audience // Continuum: Journal of Media & Cultural Studies. 2012. № 26 (2), Pp. 303–314.
3. McKay G. The Pop Festival: History, Music, Media, Culture. New York : Bloomsbury Academic, 2015. pp. 1-10.
4. Quinn B. Arts festivals and the city // Urban studies. 2005. № 42(5-6), Pp. 927–943.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Deineko Oleksandra

PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor Higher Education Institution
of Applied Sociology and Social Communications Department,
School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: deineko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

Zaporozhchenko Ruslan

Senior Lecturer at the Department of Political Sociology, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: zaporozhchenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-7353-4933>

Yashkina Daria

Senior Laboratory Assistant
of the Department of Political Sociology, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: yashkinadarya96@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

CULTURE OF «GREEN» FESTIVALS IN URBANIZED SPACE: THE CASE OF «KHARKIV GREEN URBAN FEST 2023»

The article is devoted to highlighting the culture of festivals on the example of the urbanized space of the city of Kharkiv through the prism of the ecological festival «Kharkiv Green Urban Fest 2023», which was held by the School of Sociology at V.N. Karazin Kharkiv National University on June 17, 2023, based on the cultural space «YermilovCenter». The festival was held as part of the implementation of the international research project FUSILLI (Fostering the Urban Food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation) at the School of Sociology of V.N. Karazin Kharkiv National University, funded by the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Program under the grant agreement №101000717. The main objective of the festival was to showcase local initiatives that focus on responsible consumption, farming, recycling, social entrepreneurship, healthy eating, and sustainable development.

In this article, based on small semi-structured interviews with event participants, we propose a conceptualization of festival culture and identify its inherent features, at the normative-value and structural-functional levels. Using some methodological approaches, we propose to consider the culture of festivals as an example of spontaneous social (inter)action, during which subjects are involved in the construction of a new social reality, which can, although not necessarily, be exported to their own environment. This example of social (inter)action helps to disseminate certain values and beliefs that can be shaped by interactional actions. In addition, we demonstrate the importance and necessity of such events to promote the values of responsible consumption and the development of the city's food system.

Key words: *urbanized space, festival culture, fusilli, Kharkiv, green city, sustainable development, social entrepreneurship.*

REFERENCES

1. John, R., Margaret, M. (2020). *Festival cities: Culture, planning and urban life*. London and New York: Routledge.
2. Johanson, K., & Freeman, R. (2012). The reader as audience: The appeal of the writers' festival to the contemporary audience. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 26(2), 303-314.
3. McKay, G. (2015). *The pop festival: history, music, media, culture*. New York: Bloomsbury Academic.
4. Quinn, B. (2005). Arts festivals and the city. *Urban studies*, 42(5-6), 927-943.

The article was received by the editors 05.10.2023.
The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-07>

УДК 339.98-042.3:338.439.05-044.372(477)

Литовченко Артем Дмитрович

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент закладу вищої освіти кафедри політичної соціології

соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: a.d.litovchenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1439-5213>

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ НА ГЛОБАЛІЗОВАНИЙ СВІТ

Статтю присвячено оглядовому узагальненню основних ефектів продовольчої кризи в Україні, спричиненої російським вторгненням, щодо світової ситуації у продовольчій сфері. Автор дає системний нарис макrorівня впливу війни Росії проти України на проблематику голоду, доступу до здорової їжі, перспектив дестабілізаційних процесів у сфері виробництва та постачання продуктів харчування. Розглядаються найбільш значущі аспекти впливу бойових дій на виробництво сільськогосподарчої продукції Україною та на її експортування. Аналізуються наслідки в сфері глобального ціноутворення на продовольчих ринках, світової боротьби із голодом у різних країнах. Світова продовольча криза, що розпочалася задовго до російського вторгнення, перетворилася на важіль глобальної політичної боротьби. Незважаючи на часткове вирівнювання процесів у сфері світового забезпечення продовольчими безпеки у 2023 році, про повернення до показників початку 2022 року говорити ще не можна. Висвітлюються загальні моменти функціонування Чорноморської зернової ініціативи та розглядаються наслідки зриву її функціонування. Автор зазначає неоднозначність кейсу із Чорноморською зерновою ініціативою; ця неоднозначність ілюстрована позицією п'яти східноєвропейських країн, на вимогу яких Єврокомісія обмежила продаж українського зерна на їхніх територіях. Цей кейс спричиняє репутаційні втрати для України на додаток до прямої шкоди, завданої російським вторгненням. Залежність глобальної ситуації у сфері продовольчої безпеки від політичних інтриг та нюансів додатково ускладнює процес подолання продовольчих проблем. Фіксується наростання кризових процесів у дотичних до продовольчої сфери полях та неоднозначність позицій окремих європейських держав щодо кризи експортування українських зернових. Зроблено висновок про масштабну шкоду, що було завдано стабільності світового продовольчого ринку прямими та побічними наслідками війни в Україні, та про негативні перспективи цього проблемного поля.

Ключові слова: *продовольча криза, FUSILLI, Чорноморська зернова ініціатива, голод, війна в Україні, Євросоюз, Африка.*

Як цитувати: Литовченко А. Д. Вплив української продовольчої кризи на глобалізований світ // SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 55–60. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-07>

In cites: Lytovchenko, A. (2023). The impact of the Ukrainian food crisis on the globalized world. *SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 55-60. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-07> [in Ukrainian].

Бойові дії на території України наприкінці лютого 2022 р. різко погіршили світову продовольчу ситуацію. Реальними та відчутними стали перспективи стрімкого зростання і так завищених світових цін на продовольство. Зупинка українського експорту після початку військового конфлікту призвела до того, що Індекс продовольчих цін FAO, який відстежує світові ціни на продовольчі товари, що найбільше продаються у світі, у березні 2022 року досяг найвищого рівня з моменту початку реєстрації в 1990 році. Повільне падіння цього індексу протягом дев'яти місяців 2023 року не може наблизити світ до довоєнної ситуації.

Вторгнення Росії в Україну стало останньою краплею в глобальній продовольчій кризі, що наростає. Глобальний попит після пандемії, екстремальні погодні умови, скорочення запасів продовольства, високі ціни на енергоносії, вузькі місця у ланцюжках постачання, а також експортні обмеження та податки створюють навантаження на продовольчий ринок протягом двох років. Нещодавній збіг усіх цих факторів на тлі вторгнення Росії в Україну є безпрецедентним і спричинив різкий стрибок цін на продовольство в усьому світі. Головним чином така ситуація характерна для країн, що розвиваються. У екстремальних випадках продовольча інфляція зросла на сотні пунктів. Наприклад, у Лівані, який сильно залежить від імпорту продовольства (зокрема більшої частини пшениці з України), з 2020 року індекс цін зріс на понад 3500 процентних пунктів. У багатьох країнах, що розвиваються, саме продукти харчування є однією з основних категорій у загальному індексі споживчих цін, яку економісти використовують для розрахунку загальної вартості життя людей. Зростання цін на основні продукти харчування вже викликало протести в країнах по всьому світу, включаючи Аргентину, Індонезію та Грецію. В Ірані влітку 2022 року протестувальники вийшли на вулиці після того, як ціни на основні продукти з борошна зросли на 300%

У 2021 році 36 із 55 країн, які опинилися в умовах продовольчої кризи, відчували залежність від експорту з України на рівні десяти відсотків їхнього загального обсягу імпорту пшениці. Причому деякі країни імпортували пшеницю виключно з України. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, експорт зерна становив, як правило, шість мільйонів тон на місяць. У 2022 році у березні було експортовано всього 322 000 тон, у квітні – 970 000 тон, у травні – 1,2 млн. тон, а у червні – трохи більше одного млн. тон. Статистика 2023 року поки що демонструє помітне (майже на третину) падіння експорту порівняно із аналогічним періодом минулого року. За даними Державної служби статистики України, на 1 січня 2022 року загальна потужність сховищ дорівнювала 75 млн. тон. Враховуючи потужності в районах з активними бойовими діями, доступними були лише 60,9 млн. тон ємностей для зберігання.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на 2 червня 2022 року ярими культурами було засіяно 14,2 млн. га, що на 19,4 відсотка менше показника у 2021 році. Незважаючи на додаткове повернення деяких українських територій у результаті року воєнних дій, у 2023 році ситуація принципово не змінилася. FAO прогнозує загальне зростання виробництва зернових у 2023 році порівняно з 2022 меншим, ніж на 1 відсоток.

Крім того, внаслідок вторгнення у 2022 році зупинилася робота у колись жвавих чорноморських портах України та спорожніли поля; 2023 року після зриву угоди в рамках Чорноморської зернової ініціативи українські порти зазнавали обстрілів. Також були обмежені та експортні можливості Росії. На ці дві країни припадала чверть світового експорту пшениці та одна п'ята експорту ячменю та кукурудзи, а також більше половини експорту олії. З них надходить приблизно одна восьма від усіх споживаних у світі калорій.

Не доводиться дивуватися тривожним прогнозам: так, експерти Служби Геллапа припускають, що до 2030 року кількість хронічно недоїдаючих складатиме майже 600 мільйонів осіб – і це буде на 23 мільйони більше, ніж за відсутності війни Росії проти України.

Важливо, що ціни продовольство зростають і натомість інших значних труднощів у світовій економіці. Інфляція посилюється; зміна клімату створює загрозу для виробництва в багатьох сільськогосподарських регіонах світу через зростання кількості посух, повеней, випадків спеки та лісових пожеж.

Крім зриву виробництва та постачання продовольства (в основному з України), війна також завдає шкоди світовому виробництву продовольства, торкаючись випуску добрив, які й без того обходяться дорожче через зростання цін на енергоносії. Росія та Україна є найбільшими виробниками калійних підживлень для сільськогосподарських культур; через війну ціни на них злетіли.

В умовах військового конфлікту відбувається перерозподіл ресурсів та зміна світових торгових потоків. Уповільнення чи зупинення виробництва в Україні впливає на глобальні ланцюжки поставок, змушуючи компанії та країни шукати альтернативні джерела та ресурси. Це вже призводить до підвищення цін, скорочення запасів та зміни стратегій виробництва у різних галузях.

Війна в Україні спричинила додаткові, непрямі чинники посилення продовольчої кризи. Крім прямої шкоди сільському господарству України, окрім прямого падіння постачання зернових та олійних культур до країн Європи, Азії, Африки, піднялися ціни на нафту та природний газ. Це, відповідно, призвело до підвищення транспортних витрат, які відіграють велику роль у вартості сільгосппродукції, що експортується, і азотних добрив, у виробництві яких природний газ займає ключове місце.

Збитки у сільському господарстві, обмеження експорту та нестабільність постачання призвели до коливань цін на зерно та інші продукти, впливаючи на світову продовольчу безпеку. Спочатку військові дії створили несприятливе середовище для виробництва та розподілу продуктів харчування. Евакуація, переміщення населення та пошкодження інфраструктури сільського господарства призвели до порушення ланцюжків постачання продуктів усередині країни. Значні труднощі у забезпеченні доступу до продуктів харчування виникли у зонах бойових дій серед біженців, створюючи нерівномірність у розподілі продовольства.

Сільське господарство зіткнулося із серйозними втратами внаслідок руйнувань на земельних угіддях, що використовуються для виробництва сільськогосподарських культур. Військові дії призвели до евакуації фермерів, втрати насіння та обладнання.

Постраждали райони, які раніше служили джерелом продуктів, стали менш здатними забезпечувати себе та навколишні регіони продовольством, погіршуючи ситуацію з харчовою безпекою.

Одним із критичних аспектів харчової нерівності в умовах військового конфлікту є зростання цін на продукти харчування. Втрати в сільському господарстві, переривання в ланцюжках постачання та загальна економічна криза призвели до збільшення вартості продовольства.

Події в Україні серйозно вплинули на світову зернову індустрію. Чорноморська зернова ініціатива, спрямована на збільшення постачання зерна з України, спочатку стикалася з труднощами через воєнні дії, а влітку 2023 року Росія вийшла з неї. При цьому навіть незважаючи на постійні труднощі та перешкоди, Чорноморській зерновій ініціативі вдалося стабілізувати ситуацію на світовому ринку продовольства. Зазначене в 2023 році зниження індексу цін FAO, нехай і повільне, але все ж таки оптимістичне, багато в чому стало результатом дії саме Чорноморської зернової ініціативи. Після виходу з неї Росії Україна спробувала у партнерстві з Туреччиною та іншими країнами знайти способи експортування продовольства, що компенсують. Однак Росія стала атакувати чорноморські порти України, в тому числі бункери зберігання зерна і танкери, що його перевозять; Обсяг збитків від цих атак оцінюють по-різному, але очевидно, що вони посилюють дестабілізаційні процеси на продовольчому ринку. Додатковим чинником посилення кризи у постачанні продовольства стало рішення Єврокомісії обмежити продаж українського зерна у Польщі, Словаччині, Угорщині, Румунії та Болгарії на прохання урядів цих держав. 15 вересня 2023 року обмеження було знято, проте Польща, Угорщина та Словаччина запровадили власні ембарго на українське зерно, та почали поширювати обмеження на інші продукти з України. Причиною була його дешевизна, через яку зазнавали збитків фермери перерахованих держав. Крім очевидних збитків українському експорту від обмежень, необхідно враховувати й репутаційні втрати: політики країн, які запровадили обмеження на продаж українського зерна, неодноразово публічно наполягали, що українське зерно не йде в африканські країни, а осідає в Євросоюзі, тим самим фактично підтверджуючи звинувачення з боку РФ, які вона декларувала як основну причину виходу із Чорноморської зернової ініціативи.

Всі ці деталі змушують визнати, що, крім прямого впливу російської агресії проти України на поглиблення продовольчої кризи, має місце і побічно спричинена агресією масштабна дестабілізація продовольчої ситуації у світі за рахунок фактичного обвалення системи міжнародної довіри у цій сфері. Продовольство – максимально «чутлива» тема у світі, де сотні мільйонів голодують. І розколи, що вносяться війною у світові відносини, що склалися на продовольчому ринку, завдають шкоди не менш масштабної, ніж зниження врожаїв і підвищення цін на зерно, паливо чи добрива.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Global cereal production forecast unchanged from last month, utilization and trade up, and stocks down but still foreseen to reach an all-time high : FAO. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> (дата звернення: 01.10.2023).

2. Russia's War on Ukraine's Grain and Global Food Supply, in Five Myths // GLOBAL ENGAGEMENT CENTER. AUGUST 17, 2023. URL: <https://www.state.gov/russias-war-on-ukraines-grain-and-global-food-supply-in-five-myths/> (дата звернення: 01.10.2023).

3. UGA forecast a harvest of 68 MMT of grains and oilseeds in 2023 : UGA. URL: <https://uga.ua/news/uza-otsinyuye-novij-vrozhaj-v-2023-rotsi-na-rivni-68-mln-t-zernovih-ta-olijnih/#undefined> (дата звернення: 01.10.2023).

4. Війна в Україні спричинить недоїдання ще 23 млн людей у світі : Агропортал. 09.09.2023. URL: <https://agroportal.ua/news/mir/через-віynu-v-ukrajini-shche-23-mln-lyudey-budut-nedojidati> (дата звернення: 02.10.2023).

5. ЄС: Зупинка зернової угоди й атака на порти загрожує світу продовольчою кризою : Агропортал. 21.07.2023. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/yes-zupinka-zernovoji-ugodi-y-ataka-na-porti-zagrozhuje-svitu-prodovolchoyu-krizoyu> (дата звернення: 02.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Lytovchenko Artem

PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor Higher Education Institution
of Political Sociology Department, School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: a.d.litovchenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-1439-5213>

THE IMPACT OF THE UKRAINIAN FOOD CRISIS ON THE GLOBALIZED WORLD

The article is devoted to an overview of the main effects of the food crisis in Ukraine, caused by the Russian invasion, in relation to the world situation in the food sector. The author gives a systemic outline of the macro-level impact of Russia's war against Ukraine on the problems of hunger, access to healthy food, prospects for destabilization processes in the sphere of food production and supply. The most significant aspects of the influence of hostilities on the production of agricultural products in Ukraine and on its export are considered. We are analyzing the consequences in the field of global pricing on food markets, the global fight against hunger in different countries. The global food crisis, which began long before the Russian invasion, has turned into a lever of global political struggle. Despite the partial leveling of processes in the field of global food security in 2023, it is not yet possible to talk about a return to the indicators of the beginning of 2022. We highlight the general aspects of the operation of the Black Sea Grain Initiative and the consequences of the disruption of its operation are considered. The author notes the ambiguity of the case with the Black Sea Grain Initiative; this ambiguity is illustrated by the position of five Eastern European countries, at whose request the European Commission limited the sale of Ukrainian grain on their territories. The dependence of the global situation in the field of food security on political intrigues and nuances further complicates the process of overcoming food problems. This case causes reputational damage to Ukraine in addition to the direct damage caused by the Russian invasion. It records the growth of crisis processes in the fields related to the food sphere and the ambiguity of the positions of individual European states regarding the crisis of Ukrainian grain exports. We made a conclusion about the large-scale damage caused to the stability of the world food market by direct and indirect consequences of the war in Ukraine, and about the negative prospects of this problematic field.

Key words: *food crisis, FUSILLI, Black Sea Grain Initiative, famine, war in Ukraine, European Union, Africa.*

REFERENCES

1. Global cereal production forecast unchanged from last month, utilization and trade up, and stocks down but still foreseen to reach an all-time high. *FAO*. Retrieved from <https://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/>.
2. Russia's War on Ukraine's Grain and Global Food Supply, in Five Myths. *GLOBAL ENGAGEMENT CENTER*. AUGUST 17, 2023. Retrieved from <https://www.state.gov/russias-war-on-ukraines-grain-and-global-food-supply-in-five-myths/>.
3. UGA forecast a harvest of 68 MMT of grains and oilseeds in 2023. *UGA*. Retrieved from <https://uga.ua/news/uza-otsinyuye-novij-vrozhaj-v-2023-rotsi-na-rivni-68-mln-t-zernovih-ta-olijnih/#undefined>.
4. The war in Ukraine will cause malnutrition for another 23 million people in the world *Agroportal*. 09.09.2023. Retrieved from <https://agroportal.ua/news/mir/chez-viynu-v-ukrajini-shche-23-mln-lyudey-budut-nedovidati> [in Ukrainian].
5. EU: Suspension of the grain agreement and attack on ports threatens the world with a food crisis *Agroportal*. 21.07.2023. Retrieved from <https://agroportal.ua/news/ukraina/yes-zupinka-zernovoji-ugodi-y-ataka-na-porti-zagrozhuje-svitu-prodovolchoyu-krizoyu> [in Ukrainian].

The article was received by the editors 05.10.2023.
The article is recommended for printing 15.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-08>

УДК 373.015.31:502.131.1

Яшкіна Дар'я Дмитрівна

старший лаборант кафедри політичної соціології
соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: yashkinadarya96@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

Сошенко Анастасія Сергіївна

студентка 3-го курсу соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: anastasiiasoshenko@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-6728-2271>

СТАЛИЙ РОЗВИТОК У ШКОЛІ: НАВЧАННЯ ПРИНЦИПУ «5R» (НА ПРИКЛАДІ ЛІТНЬОГО ТАБОРУ ZERO WASTE KHARKIV ДЛЯ ДІТЕЙ З ЧИСЛА ВПО)

Сучасна Україна стикнулася із безпрецедентним екологічним забрудненням, що спровоковано повномасштабним вторгненням та військовою агресією. Крім системної роботи над зменшенням впливу військових дій на екологію ще більш актуальним стає питання розвитку екологічної свідомості та дотримання екологічної поведінки, аби попередити або принаймні зменшити забруднення навколишнього середовища. Особливо важливим та перспективним в цьому контексті є навчання екологічній поведінці дітей шкільного віку. Стаття присвячена вивченню практики викладання принципу «5R» для дітей через інтерактивні ігри, неформальні лекції та дискусії. Принцип «5R» – є комплексним підходом, який ставить на меті досягнення екологічної безпеки для сучасного суспільства та майбутніх поколінь, саме тому його необхідно засвоїти ще у дитинстві. Сам принцип є елементом стилю життя «нуль відходів», який започаткувала французька екоактивістка у 2000-х роках. Стаття розглядає, що сутність та складові принципу «5R» (refuse, reduce, reuse, recycle, rot), як цей принцип сприятиме сталому розвитку та яким чином можна впровадити цей принцип під час навчання. Прикладом впровадження принципу «5R» в навчання виступає літній табір Kharkiv Zero Waste, який був організований для дітей з сімей ВПО (з деокупованих районів Харківщини). Проект реалізовувався організацією «Центр громадських та медійних ініціатив» (Zero Waste Kharkiv) за підтримки Calidris та інформаційної підтримки Міністерство освіти і науки України та Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Із загальної кількості поданих 64 заяв на викладання в рамках проекту на участь було обрано 13 учасників, серед яких Харківська команда проекту FUSILLI. В статті висвітлюються

Як цитувати: Яшкіна Д. Д., Сошенко А. С. Сталий розвиток у школі: навчання принципу «5R» (на прикладі літнього табору Zero Waste Kharkiv для дітей з числа ВПО) // SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 61–66. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-08>

In cites: Yashkina, D., Soshenko, A. (2023). Sustainable development at school: teaching the «5R» principle (on the example of the Zero Waste Kharkiv summer camp for children from the IDPS). *SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 61-66. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-08> [in Ukrainian].

вдалі практики табору, особливості роботи з цільовою аудиторією (зокрема необхідності врахування попереднього досвіду дітей) та перспективи впровадження принципу "5R" не тільки під час локальних заходів (як табори), але й впровадження принципу як наскрізної практики під час освітнього процесу.

Ключові слова: *сталий розвиток, шкільне викладання, принцип 5R, Zero Waste, діти з числа ВПО, Fusilli Kharkiv.*

З кінця 20-го століття світова спільнота стала активно опікуватись проблемами глобального розвитку у відповідь на зростаючу кількість криз (людських та природних) та вагомий вплив людини на природу. Це призвело до ідеї впровадження принципів сталого розвитку для забезпечення майбутнього наступних поколінь. Сталий розвиток стосується всіх сфер людського буття, але вагома частина стосується ставлення та поводження з природою, природними ресурсами та впливу на них людської діяльності. Отже, принципи сталого розвитку включають в себе питання екології та екологічної поведінки. Важливим є те, що впровадження принципів сталого розвитку – це процес, що триватиме десятиліттями і основна ідея полягає в тому, щоб наступні покоління вже зростали зі знанням цих принципів. Таким чином, навчання цих принципів має відбуватися з дитинства. В країнах Західної Європи навчання принципам сталого розвитку стоїть на порядку денному з моменту їхнього впровадження (2015 рік), проте в українських реаліях впровадження цих принципів в освітній процес знаходиться на початковому етапі (розробляються програми, вводяться пілотні уроки тощо). Саме на цьому етапі важливо розуміти, яким чином правильно та ефективно доносити інформацію до дітей. В рамках даної статті ми розглянемо принципи, що навчають екологічній поведінці (саме на індивідуальному рівні), та їх впровадження в освіту, оскільки за сучасних умов під час вторгнення екологічна ситуація стає кризовою і на відновлення та покращення екології в Україні знадобляться роки, відповідальні дії влади та свідома поведінка українців. Саме з метою формування останнього важливим є розповсюдження інформації та навчання покоління, яке зараз підростає та не має упереджень, а також на базі якого буде відбуватися формування нової екологічної культури України.

Сталий розвиток та принцип «5R».

Сталий розвиток в сучасному публічному дискурсі артикулюється по-різному, доволі часто сенс самого словосполучення втрачається або залишається незрозумілим для населення. На нашу думку, це стається, по-перше, тому що поняття все ще є доволі новим для українського суспільства, а, по-друге, тому що воно є доволі широким. У загальному розумінні сталий розвиток - це такий розвиток, який забезпечує потреби теперішнього суспільства, не завдаючи шкоди для наступних поколінь. Тобто ідея сталого розвитку полягає у корекції людської діяльності таким чином, щоб вона все ще задовольняла людські потреби, проте мінімізувала шкоду. Мова, звичайно, йде про екологію та шкоду природі, але не тільки. Ідея сталого розвитку та принципи сталого розвитку з'явилися у 2015 році, коли ООН видала «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» – план дій сталого розвитку для всього світу. План включає в себе досягнення 17 цілей, які стосуються сфер людської діяльності [1]:

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ Сталого Розвитку

Рисунок 1. Глобальні цілі сталого розвитку

Як вже зазначалося, вагома частина принципів стосується екологічної поведінки та збереження навколишнього середовища. В цьому напрямку у 2008 році почала працювати французька екоактивістка Беа Джонсон. Проблемою світового масштабу є постійне збільшення відходів, що чинять вплив на навколишнє середовище (або чинитимуть вплив у найближчій перспективі), але ці відходи – це не тільки результати діяльності великих чи середніх підприємств, компаній тощо. Це, в тому числі, результат діяльності кожного окремого індивіда чи домогосподарства. Ідея Беа Джонсон полягає в тому, що, якщо кожна людина мінімізує кількість власних відходів, тоді і на глобальному рівні їхня кількість буде мінімізована. Такий підхід вона називає стилем життя «нуль відходів». У 2013 році вона видала книгу «Zero Waste Home: The Ultimate Guide to Simplifying your Life by Reducing your Waste» [2], яка була перекладена більш ніж 20-ма мовами. В книзі авторка розповідає, яким чином кожне домогосподарство може зменшити кількість відходів. Метод, який вона винайшла, має назву принцип «5R». Його можна зобразити у вигляді піраміди:

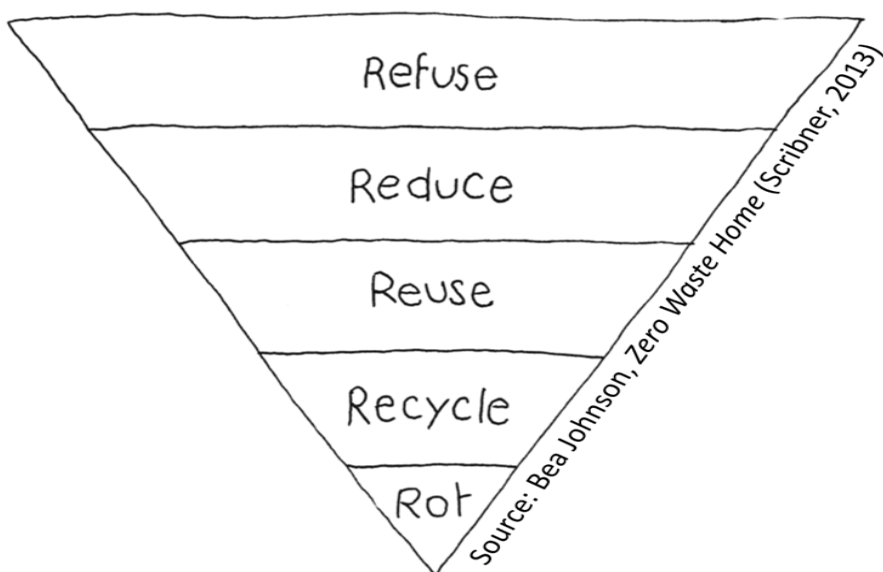

Рисунок 2. Принципи «5R»

Піраміда відображає принципи від найбільш доступних до найскладніших для дотримання. Отже, що означає кожний принцип:

1. REFUSE – відмова. Позначає відмову від надмірного споживання (купувати тільки те, що дійсно потрібно).

2. REDUSE – зменшення. Позначає зменшення споживання та використання продуктів (купувати стільки, скільки потрібно).

3. REUSE – повторне використання. Позначає повторне використання продукції, яка для цього пригодна (повторне використання пластикових пляшок, сумок, наприклад).

4. RECYCLE – сортування та переробка, правильне сортування – один з перших кроків до можливості перероблення одних продуктів в інші, тож кожен може зробити цей процес більш швидким та ефективним.

5. ROT – компостування. Переробка органічних відходів.

Перелічені принципи стали свого роду дорожньою картою екологічної свідомості та допомагають сформуванню індивідуальну екологічну поведінку, проте ці принципи на практиці впроваджувати дещо складніше в залежності від культурного середовища, власної готовності до дотримання принципів, тощо. Тож важливим елементом впровадження є не тільки знання принципів, але й набуття практичних навичок та звички їх дотримання у різних умовах.

Літній табір Zero Waste Kharkiv як приклад навчання принципам «5R».

Літній табір Zero Waste Camp Kids реалізовувався харківською НГО «Центр громадських та медійних ініціатив» (та Zero Waste Kharkiv) за підтримки Calidris та інформаційної підтримки Міністерства освіти і науки України спільно з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України. Основна ідея проєкту полягає в популяризації принципів «нуль відходів» серед дітей та наданні практичних рекомендацій для втілення принципів нуль відходів у повсякденне життя.

Формування екологічної культури є одним із компонентів освіти, що найбільш динамічно розвивають і розглядають у світовій практиці як найважливішу міру подолання екологічної небезпеки, тому метою проєкту було ознайомлення учасників табору з основними принципами «5R».

Коли це відбулося?

Влітку 2023 року – упродовж липня та серпня.

З ким працювали?

14 дітей з сімей ВПО (з деокупованих районів Харківщини). Така цільова аудиторія була визначена за декількох причин: по-перше, ці діти потребують уваги та допомоги в адаптації, тож проведення колективних інтерактивних заходів сприяли соціалізації та адаптації за нових для них умов. По-друге, оскільки діти переміщені зі своїх місць проживання, вони не мають можливості відвідувати свої шкільні літні табори, тож табір Zero Waste був альтернативою звичного для них шкільного табору.

Яким чином відбувалося навчання?

Кожне заняття відбувалося у двох основних форматах: інтерактивні лекції та воркшопи. Кожна інформаційна інтерактивна лекція, яка була присвячена певному принципу, супроводжувалась практичним завданням, яке демонструвало, яким чином у повсякденному житті можна дотримуватись принципу «5R».

Так, упродовж роботи табору діти виготовили собі еко-торбинки для зменшення використання поліетиленових пакетів, екологічні іграшки та вчилися жити без пластику. Також під час зустрічей у таборі вони зробили компостер та вивчили принцип його роботи.

Важливим елементом навчання було завдання розробити поради для власної громади щодо переходу до стилю життя “нуль відходів”, за допомогою цього завдання діти краще проробили та усвідомили сутність принципів, а також навчилися доносити цю ідею іншим.

Особливу увагу під час табору було приділено коректній термінології (відходи, а не сміття; запобігання, а не попередження; довкілля, а не екологія; повторне використання, а не перевикористання, тощо), адже використання певної термінології допомагає змінити сприйняття та ставлення до екологічного способу життя як такого.

З якими перешкодами зіткнулись?

Основною перешкодою на шляху засвоєння матеріалу і усвідомлення важливості екологічності були вже наявні стереотипи щодо впровадження принципів, які передаються дітям через погляди батьків (сортування – це «колупання у смітті», «від однієї пластикової пляшки світ не зіпсується» тощо). Іншим чинником, що ускладнював комунікацію, було те, що стиль життя «нуль відходів» здається коштовним (що викликано не тільки уявленнями батьків, але й репрезентацією цього підходу у мас-медіа). Необхідно підкреслити, що група, із якою проводилась робота, складалася з дітей, які проживали у сільській місцевості, де інформування про екологічне споживання було майже відсутнє. На відміну від міст, де інформаційні кампанії активно працюють в цьому напрямку.

Таким чином, досвід проведення табору продемонстрував, з одного боку, те, що такий механізм впровадження може бути дієвим. З іншого боку, він може бути дієвим тільки в комплексі з інформаційними кампаніями на рівні громад, просвітницькими лекціями для батьків та більш тривалою взаємодією з дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. ДіяБізнес. Цілі сталого розвитку. URL: <https://business.dija.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku> (дата звернення: 22.09.2023).
2. Bea Jonson. Zero Waste Home: The Ultimate Guide to Simplifying Your Life by Reducing Your Waste. Simon and Schuster, 2013. 304 p.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Yashkina Daria

Senior Laboratory Assistant
of the Department of Political Sociology, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: yashkinadarya96@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

Soshenko Anastasiia

3rd year student of the School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: anastasiasoshenko@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0001-6728-2271>

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AT SCHOOL: TEACHING THE «5R» PRINCIPLE (ON THE EXAMPLE OF THE ZERO WASTE KHARKIV SUMMER CAMP FOR CHILDREN FROM THE IDPS)

Today's Ukraine is facing unprecedented environmental pollution caused by a full-scale invasion and military aggression. In addition to systematic work to reduce the impact of military operations on the environment, the issue of developing environmental awareness and adherence to environmental behavior to prevent or at least reduce environmental pollution is becoming even more urgent. Teaching environmental behavior to school-age children is particularly important and promising in this context. The article is devoted to the study of the practice of teaching the «5R» principle to children through interactive games, informal lectures and discussions. The «5R» principle is a comprehensive approach that aims to achieve environmental safety for modern society and future generations, that is why it must be learned in childhood. The principle itself is an element of the «zero waste» lifestyle, which was launched by a French eco-activist in the 2000s. The article examines the essence and components of the «5R» principle (refuse, reduce, reuse, recycle, rot), how this principle will contribute to sustainable development, and how this principle can be implemented in education. An example of the implementation of the 5R principle in education is the Kharkiv Zero Waste summer camp, which was organized for children from IDP families (from the de-occupied areas of Kharkiv region). The project was implemented by the Center for Civic and Media Initiatives (Zero Waste Kharkiv) with the support of Calidris and information support from the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Out of the total number of 64 applications submitted, 13 participants were selected to participate in the project, including the Kharkiv team of the FUSILLI project. The article highlights successful camp practices, peculiarities of working with the target audience (in particular, the need to take into account the previous experience of children) and prospects for implementing the 5R principle not only during local events (such as camps), but also implementing the principle as a cross-cutting practice in the educational process.

Keywords: *sustainable development, school teaching, 5R principle, Zero Waste, IDP children, Fusilli Kharkiv.*

REFERENCES

1. DiyaBusiness. Goals of sustainable development. (2021). Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku> [in Ukrainian].
2. Bea Jonson (2013). *Zero Waste Home: The Ultimate Guide to Simplifying Your Life by Reducing Your Waste*. Simon and Schuster.

The article was received by the editors 04.10.2023.
The article is recommended for printing 15.11.2023.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**«SOCIOPOSTIR:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
З СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»
№13 (2023)**

Електронний збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання Інна ВІТКОВСЬКА

Підп. до оприлюднення 25. 12. 2023. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 4,6. Обл.-вид. арк. 5,8.Зам. № 15/23

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09